EUTHANASIE EN PASTORAAT

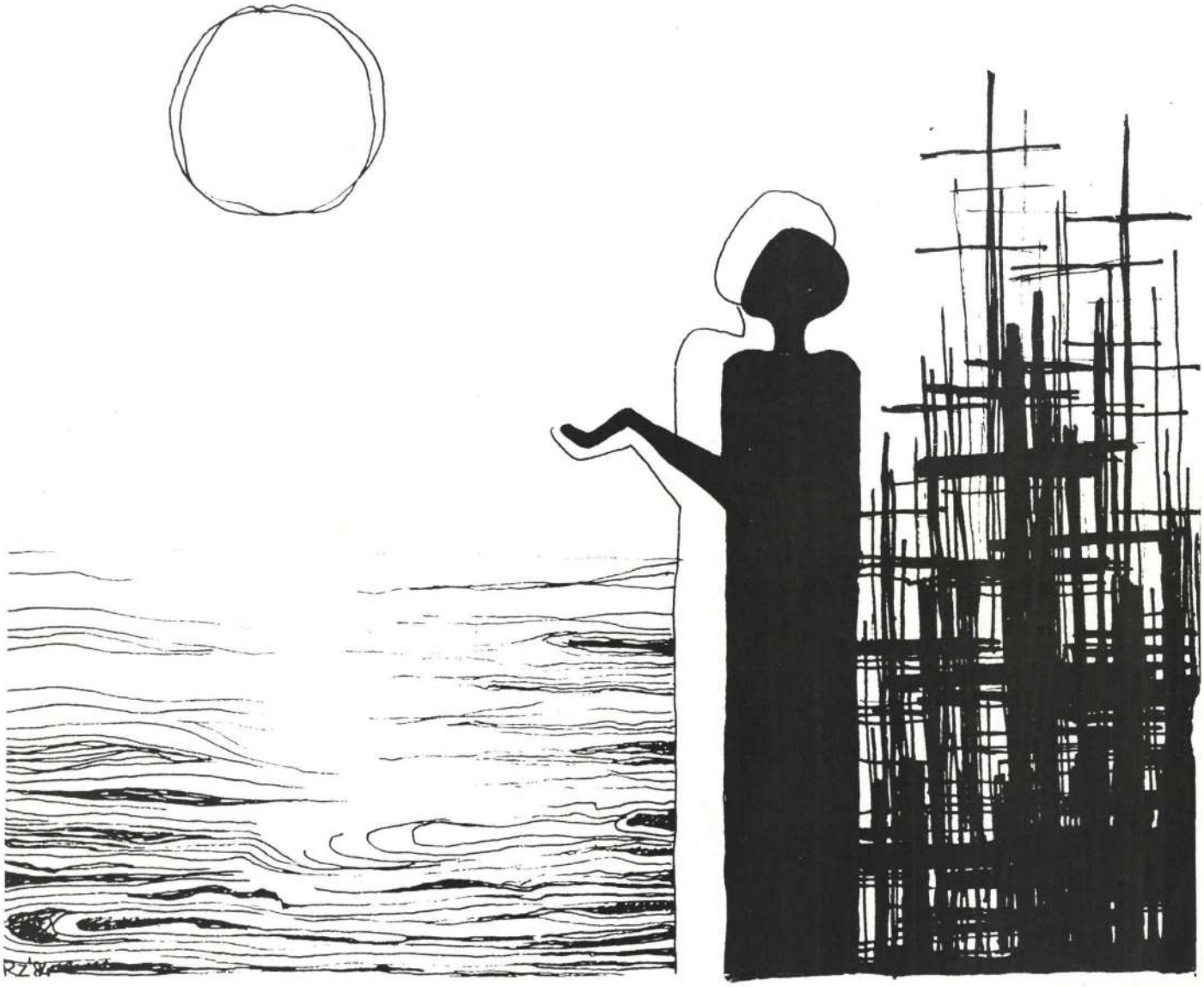

Bijlage bij Kerkinformatie nummer 159 (maart 1985)

kerk informatie

3e druk – november '85

Dit is een speciaal nummer van Kerkinformatie. Kerkinformatie verschijnt maandelijks in opdracht van de generale synode, ten dienste van de Gereformeerde Kerken, onder verantwoordelijkheid van de deputaten voor de Informatiedienst.

Tekst
De kern van deze uitgave wordt gevormd door het rapport van de werkgroep Euthanasie. De werkgroep was als volgt samengesteld: drs J. van den Berg, Harderwijk; dr A. Dekker, Kampen; zr. B. de Jong, Harderwijk; prof. dr. C. van der Meer, Abcoude; drs. J. N. Nammensma, Vaassen; drs. A. Verkuyl (voorzitter), Driebergen; mw. F. J. A. van der Werf-Struik, Baarn. Als adviseurs vanuit de Nederlandse Hervormde Kerk: dr. E. Schroten, Driebergen en dr. W. den Toom, Abcoude.

Illustraties
De illustraties in dit nummer zijn getekend door Riet Zegers, Zaandijk.

Adressen
Redactie en administratie Kerkinformatie: postbus 202, 3830 AE Leusden. Voor uw reacties: bureau sectie Pastoraat, postbus 203, 3830 AE Leusden, tel. 033-943244, toestel 222; Raad voor de Herderlijke Zorg in de N. H. Kerk, postbus 405, 2260 AK Leidschendam.

Vormgeving en druk
Koninklijke Tijl NV, Blaloweg 20, 8041 AH Zwolle.

Abonnementen
Abonnementsprijs *f* 18,50 per jaar. Als abonnee kan men zich opgeven bij de Administratie Kerkinformatie, postbus 202, 3830 AE Leusden.

Losse nummers kosten *f* 2,50. Te bestellen door dit bedrag met vermelding van het gewenste nummer over te maken op giro 513153 van het Dienstencentrum te Leusden.

Woord vooraf

Namens de synode van de Gereformeerde Kerken in Nederland stellen wij deze uitgave 'Euthanasie en Pastoraat' beschikbaar als een bijdrage aan de meningsvorming. De vragen over 'euthanasie' zijn in onze tijd zeer actueel in medische kringen, in de politiek, in de rechtspraak, maar ook in de kerken. Lange tijd waren die vragen niet of moeilijk bespreekbaar en nog is het vaak niet gemakkelijk. Maar TV-uitzendingen en andere vormen van publiciteit hebben ons met de neus op de feiten en ontwikkelingen gedrukt. De vraag is gaan klemmen: Hoe gaan wij met die feiten en ontwikkelingen om? Welke positie kiezen wij? Hoe zien en ervaren wij de vragen over euthanasie als christenen? En wat betekenen die vragen voor het pastoraat in de gemeenten?

In 1980 gaf de generale synode van de Gereformeerde Kerken aan de deputaten Gemeenteopbouw, sectie Pastoraat, de opdracht 'te onderzoeken op welke wijze de kerken pastorale begeleiding zouden kunnen bieden aan hun leden, die met het vraagstuk van de euthanasie in aanraking komen.' Voor dit onderzoek werd een werkgroep gevormd, waarin ook twee adviseurs werden opgenomen die door het moderamen van de synode van de Nederlandse Hervormde Kerk waren voorgedragen.

De werkgroep heeft zijn opdracht met veel zorg verricht door lering te trekken uit ervaringen van medici en pastores, uit bijbelse gegevens en uit de vruchten van pastorale en ethische bezinning. De invalshoek van de eigen bezinning is evenwel die van het pastoraat gebleven. Hierbij wordt zeker niet alleen of in de eerste plaats gedacht aan het werk van pastores, maar juist ook aan het onderlinge pastoraat van gemeenteleden en de pastorale zorg van ouderlingen en pastorale medewerkers.

Het resultaat van de bezinning in de werkgroep werd verwoord in de vorm van een 'pastorale handreiking', vanuit de opvatting dat daarmee het beste voldaan kon worden aan de opdracht van de synode om de mogelijkheid van pastorale begeleiding te onderzoeken en aan te geven. Daarom wordt in de tekst van deze uitgave op verschillende plaatsen gesproken van een 'pastorale handreiking'.

De sectie Pastoraat en het moderamen van deputaten Gemeenteopbouw hebben na het maken van enkele kanttekeningen de verantwoordelijkheid voor het resultaat van de bezinning van de werkgroep aanvaard en aan de gereformeerde synode gerapporteerd. In gesprek met de synode is de sectie Pastoraat graag akkoord gegaan met de gedachte 'de pastorale handreiking' de kerken aan te bieden als een bijdrage in het proces van meningsvorming.

Hoewel er veel waardering in de synode bleek te bestaan voor het aangedragen materiaal, heeft de synode er vanaf gezien standpunten in te nemen en uitspraken te doen. Aan de kerken en gemeenteleden persoonlijk wordt het rapport aangeboden ten behoeve van de eigen meningsvorming en met het verzoek om van eigen bevindingen, opmerkingen, vragen en kritiek verslag te doen aan de sectie Pastoraat. De kerken wordt gevraagd dit te doen ***vóór 1 maart 1986.***

*Inmiddels hebben de Raad voor de Herderlijke Zorg, de Raad voor de zaken van Kerk en Gezin en de Raad voor zaken van Overheid en Samenleving van de Nederlandse Hervormde Kerk zich positief uitgesproken over deze uitgave. Aan het moderamen van de synode van de Nederlandse Hervormde Kerk hebben zij gevraagd, of deze uitgave in de Hervormde Kerk op dezelfde wijze zou kunnen functioneren als in de Gereformeerde Kerken. Te verwachten is, dat hierover binnenkort een uitspraak gedaan zal worden.**

In ieder geval kunnen plaatselijke Gereformeerde Kerken en Hervormde Gemeenten deze uitgave met elkaar bespreken. De Raad voor de Herderlijke Zorg van de Nederlandse Hervormde Kerk ontvangt graag op dezelfde wijze reacties uit de Hervormde Gemeenten als de sectie Pastoraat ze ontvangt uit de Gereformeerde Kerken. Het is desgewenst zelfs mogelijk om plaatselijk een gezamenlijk verslag te sturen aan de genoemde kerkelijke organen.

De plaatselijke bezinning dient intussen met zorg te worden voorbereid. Met het oog daarop doen wij op pag. 22 e.v. een aantal suggesties voor de organisatie van de bezinning. Aan de sectie Pastoraat en de Raad voor de Herderlijke Zorg kan desgewenst nader advies worden gevraagd. Ook kunnen wij dan verwijzen naar enkele 'deskundigen', die behulpzaam willen zijn.

Van harte hopen wij, dat deze uitgave ertoe bijdraagt, dat de bezinning en meningsvorming in een sfeer van openheid en begrip voor mensen die het aangaat, zal plaatsvinden. Dit tot heil van mensen en uit eerbied voor de Heer van ons leven.

Namens de sectie Pastoraat,
drs. H. H. Muns, voorzitter
P. C. van Es, secretaris.

22 februari 1985

* Inmiddels heeft het moderamen van de Synode van de NH Kerk deze uitgave toegezonden aan de hervormde kerkeraden en predikanten ter bespreking in de gemeenten.

I INLEIDING

Situatie

De euthanasie-problematiek is één van de brandende kwesties in onze huidige samenleving. Dat blijkt onder meer uit de vele boeken, artikelen en rapporten, die er de laatste jaren over verschenen zijn. Ook uit radio- en televisie-uitzendingen blijkt dat de gemoederen er danig door in beweging gebracht worden, en terecht. Het gaat immers om vragen van dood en leven, waarbij we allemaal in meerdere of mindere mate betrokken kunnen raken. Soms zelfs acuut, bijvoorbeeld bij een ernstig ongeluk of als we te horen zouden krijgen dat we ongeneeslijk ziek zijn en niet lang meer te leven hebben . . . Het vraagstuk wordt nog extra emotioneel geladen, omdat velen bij het horen van het woord 'euthanasie' direct moeten terugdenken aan de Nazi-praktijken voor en tijdens de Tweede Wereldoorlog. In wezen ging het hier niet om euthanasie, maar om een veelvoudige moord.
De ontwikkelingen gaan bovendien snel: Velen zijn nog maar nauwelijks toe aan de vragen die rijzen bij het ter sprake brengen van euthanasie, laat staan dat zij de antwoorden weten. Anderen daarentegen hebben deze kwestie al min of meer achter zich gelaten en verdiepen zich in de problematiek van de (hulp bij) zelfdoding, die in het verlengde van het vraagstuk van de euthanasie opdoemt. Eén ding staat ondertussen wel vast: De grenzen van onze levensduur zijn door de sterk gegroeide medische mogelijkheden steeds verder opgeschoven. Dat maakt de euthanasieproblematiek zo actueel en klemmend.
Een en ander gaat vanzelfsprekend niet aan de gemeente van Christus voorbij. Haar leden, werkzaam in alle sectoren van de samenleving, staan voor dezelfde problemen als ieder ander. Bij het zoeken naar antwoorden zullen zij zich echter tevens afvragen, wat in dit verband de betekenis van het geloof is: Hoe spelen wij op deze kwestie in vanuit onze betrokkenheid op Jezus Christus, onze Heer? Op welke bakens moeten wij ons richten, als wij een weg willen vinden door deze problematiek?

Opdracht

Vandaar de opdracht aan onze commissie, ' . . . te onderzoeken op welke wijze de kerken pastorale begeleiding kunnen bieden aan hun leden, die met het vraagstuk van de euthanasie in aanraking komen'. Dat zijn we, zoals gezegd, eigenlijk allemaal.
Het kan zijn als patiënt of als familielid, vriend(in) of kennis van die patiënt, ofwel omdat wij er beroepsmatig mee geconfronteerd worden: Als medicus, verpleegkundige, pastor, maatschappelijk werker, jurist, politicus of anderszins. Het gaat, om kort te gaan, om heel verschillende (groepen) mensen, die elk op hun eigen wijze bij de euthanasie-problematiek betrokken raken. Of, anders gezegd, deze komt op verschillende niveaus aan de orde.
Op macro-(grootschalig)niveau in de politiek bijvoorbeeld in de wetgeving en in de wijze waarop die wordt toegepast, maar ook in het toewijzen van geldmiddelen voor de gezondheidszorg.
Op meso-(midden)niveau bijvoorbeeld in de ziekenhuizen, als er beslissingen genomen moeten worden over de aanschaf van apparatuur (zoals reanimatie-apparatuur, couveuses). Het meest direct wordt het probleem echter gevoeld op micro-(kleinschalig)niveau, als thuis of in een ziekenhuis of verpleeghuis per individueel geval beslissingen genomen moeten worden.

Toch is het goed zich te realiseren dat het micro-niveau niet het enige niveau is waar beslissingen over euthanasie vallen!
De commissie kreeg eveneens de opdracht ' . . . te onderzoeken of en zo ja in hoeverre de van hervormde zijde verschenen brochure 'Euthanasie' in de geconstateerde behoefte zou kunnen voorzien'. Wij zouden daarover het volgende willen opmerken. De hier bedoelde brochure van de synode van de Nederlandse Hervormde Kerk verscheen in 1972. Het was een belangrijk stuk, dat er veel toe heeft bijgedragen de euthanasie-problematiek binnen en buiten de kerken bespreekbaar te maken. Het is nog steeds de moeite van het lezen meer dan waard. Toch zijn wij van mening dat wij niet met een verwijzing naar deze brochure kunnen volstaan, en wel om twee redenen. In de eerste plaats is er sedert 1972 een voortgaande bezinning geweest op het vraagstuk van euthanasie en hulp bij zelfdoding. Het leek ons goed de neerslag daarvan in een nieuw stuk te verwerken. In de tweede plaats geeft het stuk van de Nederlandse Hervormde Kerk weinig aandacht aan het punt van de pastorale begeleiding, terwijl het juist de opdracht van onze commissie is om te onder-

zoeken hoe die geboden kan worden. Om kort te gaan, centraal staat voor ons de vraag hoe de kerken pastorale begeleiding kunnen bieden aan hen die met het vraagstuk van de euthanasie in aanraking komen. In deze uitgave doen wij een poging om deze vraag te beantwoorden, dus om een 'pastorale handreiking' te bieden, dat wil zeggen: pastorale hulp in schriftelijke vorm. Dat is het kader waarin de verschillende vragen ter sprake zullen worden gebracht.

Euthanasie en hulp bij zelfdoding: verwante problemen

Gegeven bovenstaande opdracht ligt het voor de hand om eerst kort stil te staan bij de vraag: Wat versta je onder 'euthanasie' en 'pastoraat'? Aan de kwestie van het pastoraat is het volgende hoofdstuk gewijd. Het zou niet moeilijk zijn om aan de definitie van het woord 'euthanasie' eveneens een hele verhandeling te wijden, want daarover is nogal wat te doen (geweest). Dat lijkt ons in dit verband echter niet zo zinvol. Om redenen van praktische aard verwijzen wij daarom liever naar het werk van de Gezondheidsraad op dit punt, met name naar het **Advies inzake Euthanasie** van 1982, waarin op bladzijde 15 als definitie wordt gegeven:

> *'de handelingen die beogen het leven van een ander op diens verzoek of in diens belang opzettelijk te beëindigen of te bekorten, hetzij actief hetzij passief'.*

Wij zien hier bewust af van het maken en omschrijven van allerlei nadere onderscheidingen, zoals die tussen actieve en passieve, directe en indirecte euthanasie. Wij rekenen dit niet tot onze opdracht (zie boven). Wel willen wij opmerken, dat met de term 'in diens belang' is bedoeld: uitsluitend in het belang van de patiënt, dus niet in dat van bijvoorbeeld de familie, de arts, de verplegenden, de maatschappij (met het oog op de kosten enz.) en andere personen of instanties.
Ook willen we met een enkel woord ingaan op het verschil tussen actieve en passieve euthanasie. Onder gemeenteleden wordt namelijk nogal eens gedacht dat het eerste altijd fout is, het tweede soms geoorloofd. Wij zijn echter van mening dat het in ethisch opzicht geen verschil maakt. Of je nu actief ingrijpt (bijvoorbeeld door een patiënt op diens verzoek iets toe te dienen) of ('passief') afziet van (verdere) nog levensrekkende behandeling – niet van verzorging; dat mag nooit! – in beide gevallen is er sprake van verantwoordelijkheid voor het versneld naderbij brengen van de dood. In emotioneel opzicht kan er echter wel een groot verschil zijn! Het afzien van behandeling komt minder 'cru' over dan een actief ingrijpen, een zichtbaar en merkbaar handelend optreden. Toch is het goed zich te realiseren dat beslissen iets *niet* te doen evengoed een beslissing is als beslissen iets *wel* te doen.
Het staken van de behandeling in gevallen, waarin deze naar gangbare medische maatstaven geen andere 'zin' kan hebben dan het stervensproces te vertragen ofwel daarop geen enkele invloed uitoefent dient men geen euthanasie te noemen, ook geen passieve euthanasie. Zinloos handelen dient altijd achterwege gelaten te worden.
In dit verband moet nog een opmerking gemaakt worden. Het zal bij lezing van deze pastorale handreiking opvallen, dat wij naast euthanasie vaak in een adem spreken van hulp bij zelfdoding. Gaan wij daarmee ons boekje niet te buiten? Het staat immers niet in onze opdracht. Het is evenwel niet onze bedoeling om in het algemeen de problematiek van de (hulp bij) zelfdoding te behandelen, al zou daar gezien de maatschappelijke situatie van het moment best aanleiding voor zijn. In de euthanasiediscussie kan men echter de laatste jaren stemmen horen, die ervoor pleiten actieve euthanasie uit te voeren in de vorm van hulp bij zelfdoding; dat wil zeggen dat de patiënt zelf het middel inneemt, voor zover tenminste de toestand van diegene die om euthanasie vraagt dat toélaat. Wij achten het gewenst deze ontwikkeling niet te negeren

> *en spreken dus over 'hulp bij zelfdoding' voorzover die ter sprake komt binnen het vraagstuk van de euthanasie,*
> en *niet over het vraagstuk van de zelfdoding in het algemeen.*

Opzet

De opzet van deze pastorale handreiking is als volgt: Eerst buigen wij ons over de vraag, wat te verstaan onder 'pastoraat', uiteraard toegespitst op de euthanasieproblematiek. In dat verband stuiten wij op de principiële kwestie van de menselijke zelfbeschikking of autonomie. Daaraan is dan ook een aparte paragraaf gewijd. Boven het 3e en laatste hoofdstuk staat 'Pastorale overwegingen', een titel die voor zichzelf spreekt. Tenslotte wordt een handreiking geboden voor de organisatie van het beraad in de gemeente.
Omdat de problematiek nog volop in beweging is, hebben wij als commissieleden niet de pretentie het laatste woord te spreken. Wel hopen wij dat zij die deze uitgave lezen haar ook werkelijk als handreiking ervaren, als hulp om over deze vragen samen verder te denken.
Tenslotte nog dit: Het 'schip van de kerk' vaart op het kompas van de bijbel. Daarin wordt van Jezus Christus gezegd dat hij de 'goede herder' is en zijn volgelingen worden opgeroepen om in zijn lijn te leven. De vraag is wat dat hier en nu, in het verband van de vragen over euthanasie, concreet betekent. Daarop is geen kant en klaar antwoord voorradig: een kompas is geen automatische piloot! Wel is het een noodzakelijk instrument voor het bepalen van een koers.

II PASTORAAT EN EUTHANASIE

Wegwijs

In de inleiding werd opgemerkt dat het, als je een antwoord probeert te geven op de vraag '. . . op welke wijze de kerken *pastorale begeleiding kunnen bieden aan* leden, die met het vraagstuk van de euthanasie in aanraking komen' voor de hand ligt je eerst af te vragen wat 'pastoraat' in dit verband zou kunnen betekenen. Welnu, daarover gaat het dan ook in dit hoofdstuk, zij het kort en schetsmatig.
Achter het woord 'pastoraat' rijst het beeld op van de herder. Dat spreekt ons tegenwoordig misschien niet meer zo aan, maar één aspect ervan is toch verhelderend: De herder zoekt met zijn kudde een weg. Tegen die achtergrond zou 'pastoraat' of 'herderlijke zorg' omschreven kunnen worden als: het helpen zoeken van een (uit-) weg bij geloofs- en levensvragen.
De opdracht daartoe gaat uit van de 'goede herder', Jezus Christus. Het zou een misverstand zijn te denken dat deze *opdracht alleen 'professionals' betreft. Hij geldt voor alle* leden van de gemeente van Christus. In de gemeente is de één voor de ander tot 'herder' gesteld: De ander zal ons een *zorg* zijn! Dat maakt de gemeente tot gemeenschap.

OM SAMEN MET DIE ANDER EEN BEGAANBARE WEG TE ZOEKEN

Zo beschouwd functioneert het pastoraat dus in eerste instantie binnen de gemeente van Christus, maar het blijft daar zeker niet toe beperkt. Misschien spreken we dan niet meer van pastoraat in de officiële of kerkelijke zin van het woord, maar dat doet er niet zoveel toe. Waar het ons om gaat is dat juist vanuit de gemeente behoort op te lichten dat wij er als mensen zijn om mens te zijn voor elkaar, om in Gods naam naast de ander te gaan staan in diens concrete (nood-) situatie, om samen met die ander een begaanbare weg te zoeken. Maar eveneens mag duidelijk worden dat de gemeente bij het zoeken van zo'n weg weet heeft van een geheim: Het evangelie van Jezus Christus, die zegt 'Ik ben de weg, de waarheid en het leven'.
Wat betekent dat voor het pastoraat rondom het levenseinde? Wat zou in dat verband het 'helpen zoeken van een (uit-) weg' kunnen inhouden? Voorlopig zouden wij deze vragen samenvattend als volgt willen beantwoorden:

> *Het pastoraat rondom het levenseinde wil mensen, wier levenseinde nadert, trachten bij te staan op zo'n wijze, dat zij getroost kunnen sterven.*

Met zo'n algemene omschrijving kan natuurlijk niet volstaan worden. Eigenlijk is deze handreiking in zijn geheel een nadere uitwerking ervan. De omschrijving is echter niet alleen te algemeen, hij is ook te beperkt. Het pastoraat rondom het levenseinde betreft niet alleen de stervensbegeleiding, maar strekt zich ook uit tot de 'omstanders' – familie, vrienden en hulpverleners –, althans voorzover nodig. Dat geldt met name als euthanasie wordt overwogen of (hulp bij) zelfdoding in het geding is.
Tegen deze achtergrond nu willen wij in het vervolg van dit hoofdstuk nader ingaan op een paar belangrijke aspecten van pastoraat en op de uitdrukking 'getroost sterven', zoals die hierboven werd gebruikt. Daarbij zal naar wij hopen duidelijk worden, dat veel van wat hier gezegd wordt niet alleen de pastor geldt maar eigenlijk iedereen die al dan niet beroepsmatig bij de stervensbegeleiding betrokken is. Als het woord 'pastor' gebruikt wordt, dient dat dan ook steeds bedacht te worden.

De houding van de pastor

Een eerste opmerking betreft de houding van de pastor. Die wordt bepaald vanuit het begrip 'helpen', 'bijstaan'. Iemand, een mens die gaat sterven, wordt *bijgestaan*. Dat houdt in dat die mens met zijn noden en vragen centraal staat, tot zijn recht moet komen, zo dat maar enigzins mogelijk is. (Pastorale) hulpverlening vindt plaats onder erkenning van de eigenheid en eigen verantwoordelijkheid van de mens, zeker in het aangezicht van de dood. Daarom is attente openheid nodig voor wat door zo iemand (met of zonder woorden!) tot uiting wordt gebracht. Er moet gewaakt worden tegen voorbarig (s)preken, hoe goed bedoeld ook. Voorop staat de vraag: Wie is die ander? In welke situatie verkeert hij? Met welke vragen, zorgen en onzekerheden worstelt hij? Welk verdriet vervult hem? Welke schuld of angst houdt hem bezig? Welk verzet kent hij? Welk verlangen?
Van groot belang is dat een pastor signalen uitzendt (bijvoorbeeld in prediking, kringwerk, kerkbladartikelen en persoonlijke contacten), waaruit blijkt dat allerlei zaken – ook zeer omstreden zaken! – binnen de ruimte van de kerk bespreekbaar zijn, zonder dat daarop onmiddellijk in goed – of afkeurende zin wordt gereageerd. Het is bij voortduur nodig het onderscheid te kennen en in praktijk te brengen tussen pastorale zorg enerzijds, waarin het eigene van de ander wordt aanvaard, en moralistische

bemoeizucht anderzijds. Een pastor dient eveneens zijn eigen afweermechanismen te kennen en te leren hanteren opdat hij zich niet afsluit voor mensen die een andere mening zijn toegedaan dan hij, of voor mensen die hij niet sympathiek vindt. Ook kan hij, om wat voor reden dan ook, moeite hebben met (het spreken over) bepaalde problemen die erg gevoelig liggen, zoals de stervensproblematiek. Bijvoorbeeld doordat hijzelf deze problematiek nog niet voldoende heeft verwerkt en er wellicht intens mee bezig is. Zo'n afwerende houding kan een gesprek bij voorbaat ernstig bemoeilijken en zelfs onmogelijk maken! Pastorale hulp veronderstelt de bereidheid met de ander mee te denken in diens concrete situatie. Dat betekent niet dat op elke vraag een antwoord wordt gegeven, ook niet met de bijbel in de hand. Het betekent wel luisteren, solidair zijn (bijvoorbeeld als de 'medische macht' zich manifesteert ten koste van de patiënt), verhelderen van inzicht, ontmaskeren van schijnzekerheden, confronteren met andere meningen, bespreekbaar maken van wat iemand dwars zit of angstig maakt, bemoedigen, troosten, helpen en nog veel meer.
Een en ander gebeurt natuurlijk niet in het luchtledige. De pastor en degene die zich tot hem wendt bevinden zich in een maatschappelijke context. Daarin is sprake van goede en slechte gewoontes, recht en onrecht, macht en machteloosheid, modieuze opvattingen en taboes. Bijvoorbeeld het taboe om over (hulp bij) zelfdoding te praten of de machteloosheid van de patiënt, aan wie relevante informatie wordt onthouden bij een verzoek om euthanasie. Binnen die maatschappelijke context en dus ook binnen het systeem van de huidige gezondheidszorg heeft de pastor taktvol maar gedecideerd op de bres te staan voor (het bevorderen van) de mondigheid van de patiënt, opdat de mens niet verloren gaat in 'het systeem'.

Maar, hoe belangrijk dit alles ook moge zijn – houding, situatie en context – het mag niet verborgen blijven dat

pastorale hulp verleend wordt vanuit het belijden van de kerk, dat Gods woord 'een lamp voor onze voet en een licht op ons pad' is. Daaraan ontleent het pastoraat zijn identiteit.

De kracht van het evangelie mogen wij niet gering achten. Het troost, het spreekt vrij van schuld, het richt op, het opent een toekomst en het spreekt van een 'vrede die alle verstand te boven gaat'. Pastoraat presenteert zich hier als verkondiging. We mogen daarbij rekening houden met de vernieuwende kracht van de Heilige Geest, waardoor een moeilijke weg toch begaanbaar kan blijken te zijn (maar niet altijd, want er komt een einde aan de menselijke draagkracht!).

Juist als pastoraat functioneert als verkondiging luisteren de dingen heel nauw. Vrome woorden kunnen een vlucht betekenen voor de echte nood van de ander en dan is er eigenlijk sprake van verraad aan de ander. In elk geval is er dan van echte communicatie geen sprake. Beter geen evangelie dan een goedkoop evangelie! Bovendien is een waarschuwing op zijn plaats tegen wat wij 'geestelijke dictatuur' zouden willen noemen: Wij kunnen en mogen een stervende geen vrede en hoop aanpraten of opdringen. Juist op dit punt is van de zijde van de pastor grote zorgvuldigheid vereist. Hoe zeer hij ook overtuigd moge zijn van het heilzame van het evangelie, een opgelegde mening voert niet tot het begaan van een eigen weg, laat de ander niet tot zijn recht komen en is zodoende ten diepste inhumaan en dus in strijd met het evangelie.

Het gaat er juist om de ander te helpen zijn eigen weg te gaan en de beslissingen te helpen nemen die daarvoor nodig zijn. Als dat tenminste nog mogelijk is, want vele mensen sterven plotseling of, voorzover wij kunnen nagaan, na korte of lange tijd buiten bewustzijn te zijn geweest. Maar als de omstandigheden het nog toelaten, mogen beslissingen genomen worden bij het licht van het evangelie en mogen de gedane keuzes worden opgedragen aan Hem, die het hart ziet en in Christus Jezus de zondaar rechtvaardigt.

Getroost sterven

Nu dit gezegd is wordt het tijd stil te staan bij de eerder in dit hoofdstuk gebruikte term 'getroost sterven'. Wat wordt daarmee bedoeld? Daarover moet geen misverstand rijzen. In de meeste gevallen is bewust sterven niet een vredig proces, maar iets dat met veel strijd, verdriet, angst en pijn gepaard gaat. Het gaat niet alleen om een proces, maar ook om een breuk: Een afscheid nemen van al diegenen en al datgene waaraan wij met alle vezels van ons bestaan verbonden zijn. Vooral wanneer wij niet 'oud en van het leven verzadigd' zijn is dit afscheid zeer ingrijpend, pijnlijk en moeilijk, misschien wel het moeilijkste waarmee wij in ons leven geconfronteerd worden. Toch is het van belang (ook met het oog op hen die achterblijven) dit afscheid zo mogelijk bewust te nemen. Slechts een enkeling zal deze moeilijke weg geheel alleen kunnen en

willen gaan. Voor de meesten van ons is in zo'n situatie de troostende nabijheid van anderen van 'levensbelang'. Troost is: er is iemand bij je in de nood, iemand op wie je aankunt, op wie je kunt terugvallen, die je niet in de steek laat, die je een gevoel van geborgenheid geeft. Die troostende nabijheid van de ander kan ervaren worden in een gesprek, maar heel vaak ook in kleine dingen als een schouderklop, een strelend gebaar, het vasthouden van je

hand, het opschudden van je kussen, een blik van verstandhouding . . . Is dat niet het wezen van het pastorzijn: troostend nabij zijn? Jezus Christus, de 'Goede Herder' wordt niet voor niets in het evangelie 'Immanuel' genoemd, dat is: God-met-ons in onze nood en dood. Dat evangelie mag in onze troostende nabijheid telkens weer vlees en bloed worden. Daarbij mag ook oplichten, dat ons sterven staat in het teken van de hoop, die ons eindige bestaan verankert in de dood en opstanding van onze Heer Jezus Christus.

Euthanasie en pastoraat

Nu gaat het hier evenwel niet om sterven zonder meer, maar om euthanasie. Wat betekent dat voor het pastoraat? In elk geval dit, dat alle betrokkenen met ingrijpende vragen worden geconfronteerd. Vragen als: Mag je een door God gegeven leven wel beëindigen? Stelt God het tijdstip van onze dood niet vast? Wat betekent in dit verband het gebod 'gij zult niet doodslaan'? Hebben wij elke vorm van lijden te aanvaarden? Wanneer is leven nog (menselijk) leven? Moet mijn leven zo lang mogelijk verlengd worden? Moeten wij zelfdoding altijd tegengaan? Als je bidden mag om het einde, mag je het dan ook zelf (laten) bewerken?

Deze vragen, die met nog vele aangevuld kunnen worden, komen samen in een kernvraag: Mag je als christen op zo'n manier beschikken over je leven en dat van anderen, dat je het onder bepaalde omstandigheden mag (laten) beëindigen? Of, nog directer: Is euthanasie nooit geoorloofd of altijd of alleen soms? Bij voorbeeld in de stervensfase? Of bij ondraaglijk lichamelijk en/of psychisch lijden, ook als de stervensfase nog niet is ingetreden?

Of ook als de menselijke persoon zo beschadigd is, dat er waarschijnlijk nooit meer communicatie mogelijk is?

Het zal opvallen dat deze kernvraag eigenlijk een ethische vraag is. Toch is het van belang haar hier aan de orde te stellen, omdat veel gemeenteleden ermee worstelen, zo zelfs dat de pastorale hulpverlening rond euthanasie er door geblokkeerd kan worden. Wat afstandelijk geformuleerd zou het probleem waar velen mee te kampen hebben als volgt onder woorden gebracht kunnen worden: Voordat je ter zake van het euthanasie-vraagstuk kunt vragen 'Hoe helpen wij iemand hier een weg te vinden?', moet er eerst helderheid zijn over de vraag: Is hier eigenlijk wel een begaanbare weg te vinden voor een christen? Of zijn alle wegen voorzien van het bordje 'Verboden Toegang'? Omdat deze ethische kernvraag zo belangrijk is voor het pastoraat rond euthanasie en (hulp bij) zelfdoding, gaan wij daarop in de volgende paragrafen uitvoerig in.

Zelfbeschikking?

Mag je als christen op zo'n manier beschikken over je leven, dat je het onder bepaalde omstandigheden mag (laten) beëindigen? Op deze vraag liep de vorige paragraaf uit en het is niet moeilijk in te zien dat we hier stuiten op de kwestie van de menselijke autonomie. Voor christenen is dat altijd een gevoelig punt. Velen staan er nogal wantrouwend of zelfs afwijzend tegenover, omdat zij in hetgeen door de begrippen 'autonomie' en 'zelfbeschikkingsrecht' tot uitdrukking wordt gebracht een houding proeven die haaks staat op een levenswijze in de ruimte van Gods beloften en geboden. Is God niet Heer over ons leven? Worden wij niet geroepen om beschikbaar te zijn voor de dienst aan Hem? Wijst het begrip 'zelfbeschikking' niet in de richting van een ego-centrisch bestaan, waarin die beschikbaarheid voor God en de naaste niet kan gedijen?

Het valt niet te ontkennen dat er aanleiding bestaat tot zo'n wantrouwende houding, als het gaat om autonomie en zelfbeschikkingsrecht. Zeker in onze tijd, die wel gekenmerkt wordt als het 'ik-tijdperk', waarin 'opkomen voor jezelf' en het verdedigen van groepsbelangen de leefregels zijn. Er kan geen twijfel over bestaan dat het evangelie ons een andere weg wijst.

Toch is het niet noodzakelijk om autonomie en zelfbeschikking alleen maar negatief te interpreteren. Bovendien dienen christenen te beseffen dat de nadruk, die sedert de 18e eeuw op de mondigheid van de mens wordt gelegd, een gevolg was van de bevoogdende houding van de kerk, vooral op het terrein van de moraal! Maar afgezien daarvan: het geloof maakt niet onmondig. In tegen-

deel, vrijheid en verantwoordelijkheid staan daarin juist centraal. Dat wordt, bijvoorbeeld, door Jezus heel goed duidelijk gemaakt in de gelijkenis van de talenten (Mattheüs 25: 14-30). En zodra er sprake is van eigen verantwoordelijkheid, zijn we niet zo ver meer verwijderd van termen als 'mondigheid', 'autonomie' en 'zelfbeschikking'. Toch gebruiken wij deze begrippen liever niet, omdat ze de suggestie van eigenmachtigheid met zich meebrengen. Wij geven in dit verband de voorkeur aan woorden als 'verantwoordelijkheid' en 'rentmeesterschap': de mens krijgt de ruimte zijn eigen leven gestalte te geven ten overstaan van God en zijn medemensen.
De zelfstandigheid van de mens is betrekkelijk, omdat hij verantwoording verschuldigd is aan God en aan zijn medemensen voor zijn manier van leven, een verantwoordelijkheid die inhoud krijgt tegen de achtergrond van Gods beloften en geboden.

Euthanasie, zelfdoding en verantwoordelijkheid

Wat betekent dat met het oog op euthanasie en zelfdoding? Gaat onze verantwoordelijkheid zo ver dat wij in bepaalde omstandigheden ons leven mogen (laten) beëindigen? Hoe moeilijk en diep ingrijpend deze vraag ook moge zijn:

> *we zijn van mening, dat de beslissing het eigen leven te (laten) beëindigen onder bepaalde voorwaarden in het licht van het geloof niet onverantwoord behoeft te zijn.*

(Zie echter de opmerking op pag. 4 betreffende het verband van euthanasie en zelfdoding). Hieronder willen wij proberen duidelijk te maken, waarom wij deze mening zijn toegedaan.
In de eerste plaats moeten wij nuchter constateren, dat wij herhaaldelijk ingrijpende beslissingen nemen ten aanzien van eigen en andermans leven. Om een voorbeeld te noemen: De meeste echtparen doen in onze samenleving aan één of ander vorm van gezinsplanning (als ze tenminste in de gelukkige omstandigheid verkeren dat ze kinderen kunnen krijgen). Welnu, de beslissing om wel of geen gezin te stichten heeft verstrekkende gevolgen zowel voor de potentiële ouders als voor hun kinderen. Maar ook bij de keuze van opleiding en beroep, bij een huwelijk of bij een scheiding, bij het al dan niet toestemmen in een gevaarlijke operatie en bij vele andere gelegenheden nemen wij beslissingen, die ons leven en dat van anderen diepgaand beïnvloeden. Eigenlijk zijn wij voortdurend bezig over ons leven te beschikken voorzover we daartoe tenminste in de gelegenheid zijn. Want het is goed ons te realiseren dat onze mogelijkheden tot zelfbeschikking in de praktijk beperkt zijn, en wel door de omstandigheden waarin we verkeren (zie bijvoorbeeld datgene wat zoëven bij gezinsplanning tussen haakjes werd opgemerkt!).
Onze vrijheid bestaat in de praktijk hierin, dat we steeds opnieuw kunnen inspelen op situaties die goeddeels buiten ons toedoen om tot stand gekomen zijn. Maar goed, die vrijheid hebben wij dan toch en de vraag is, waarom die zou verdwijnen als het gaat om euthanasie of zelfdoding.
Moeten wij niet zeggen dat juist in het aangezicht van de dood onze verantwoordelijkheid levensgroot is? Het antwoord op die vraag zou kunnen zijn dat wij door te besluiten ons leven te (laten) beëindigen de perken van onze verantwoordelijkheid te buiten gaan. Zo zouden wij – in deze gedachtengang – niet over ons leven mogen beschikken, omdat het niet ons eigendom is. Het is een geschenk van God. Hij is de Heer over ons leven en daarom heeft alleen Hij het recht het te nemen. Dat recht hebben wij te eerbiedigen. Als rentmeesters mogen wij niet in de schoenen van de Heer gaan staan.
De conclusie lijkt in dat geval voor de hand te liggen: Euthanasie en (hulp bij) zelfdoding zijn voor een christen niet geoorloofd. Maar, zo eenvoudig ligt het niet. Laten wij die uitdrukking dat het leven een geschenk van God is eens nader bekijken. Dan moeten we vaststellen dat het hier gaat om een belijdenis, niet om het constateren van een feit, zoals bijvoorbeeld onze huidskleur of leeftijd feiten zijn. God is op een andere manier Degene die ons het leven schenkt, dan onze moeder die ons op zekere dag het leven heeft geschonken. Met andere woorden, dat ons leven een geschenk van God is, dat is een beeld, waarmee tot uitdrukking wordt gebracht dat wij afhankelijk zijn van God, dat ons bestaan in al zijn 'toevalligheid' niet buiten God om gaat maar rust in zijn welbehagen. Ook wordt bedoeld dat 'leven' meer is dan een strikt biologische term: Zinvolheid en kwaliteit spelen een rol. Het leven is de moeite (!) waard en het is zinvol vanuit de taakstelling en bestemming van Godswege eraan gegeven. Ondanks alles wat hem overkomt, belijdt de gelovige dat het leven voor Gods aangezicht een gave en een opgave is, iets om dankbaar voor te zijn.

ALS IEMAND ONDRAGELIJK LIJDT

Het leven een geschenk ondanks alles?

Ondanks alles? Kan het beeld dat het leven een geschenk is ook stukbreken? Dat lijkt ons inderdaad mogelijk, en wel als er sprake is van een situatie van totale ontluistering, als iemand ondragelijk lijdt zonder hoop op verbetering, als iemands persoon-zijn dusdanig geschonden is dat spreken over zinvolheid en taakstelling absurd geworden is . . . Natuurlijk zijn hier voetangels en klemmen, bijvoorbeeld als het gaat om de vraag wat 'ondragelijk lijden' is. En natuurlijk betekent het niet dat de geschonden en ontluisterde mens uit Gods hand zou vallen. In tegendeel! Het betekent echter wel dat er in een mensenleven een situatie kan ontstaan van dien aard, dat de dood verkieslijker is dan zulk leven, een situatie waarin de belijdenis dat het leven een geschenk is als een ongerijmdheid zou klinken.
Maar, zo zou men kunnen tegenwerpen, dat moge zo zijn, je kunt desondanks niet om het bijbelse gebod 'gij zult niet doodslaan' heen. Dat is toch ook voor ons eigen leven van toepassing? Ook al is het lijden nog zo groot, wij mogen ons niet eigenmachtig aan ons leven vergrijpen. Zij die dat wel doen, zondigen tegen Gods uitdrukkelijke gebod. Inderdaad, wie zou dat willen ontkennen! Toch moet het bovenstaande van een kanttekening worden voorzien, niet om het gebod te ontkrachten maar om misverstanden te voorkomen.

De geboden zijn er voor de mens

Wij nemen daarbij ons uitgangspunt in een argument dat Jezus gebruikte tegen de farizeeërs, toen hij door hen werd aangevallen omdat zijn leerlingen het sabbatsgebod overtraden (Marcus 2: 23-28). Dat was zeker in Jezus' dagen één van de belangrijkste geboden. Het antwoord van Jezus is in die situatie heel verrassend. Hij begint niet zijn leerlingen te verontschuldigen door allerlei verzachtende omstandigheden aan te voeren, maar zegt:
Hebt gij nooit gelezen wat David gedaan heeft, toen de nood drong en hij en die met hem waren, honger kregen? (Hoe) hij . . . het huis Gods binnengegaan is en de toonbroden gegeten heeft, waarvan niemand mag eten dan de priesters, en hij ze ook aan degenen, die met hem waren, gegeven heeft? En Hij zeide tot hen: De sabbat is gemaakt om de mens, en niet de mens om de sabbat. Alzo is de Zoon des mensen heer ook over de sabbat.
Dat is een heel principiële uitspraak, die eigenlijk als een sleutel voor de uitleg van alle geboden kan gelden. De geboden palen de ruimte af, waarbinnen een menswaardig bestaan mogelijk is. Daarom zijn ze onmisbaar en heilzaam. Maar als je ze gaat gebruiken om mensonwaardige situaties in stand te houden, verkeren ze in hun tegendeel. In elk geval beantwoorden ze dan niet meer aan hun bedoeling. Dat geldt ook voor het gebod 'gij zult niet doodslaan'.
Daarbij komt de overweging dat het in de geboden, met name in het zesde gebod, niet gaat om abstracte zaken als 'het' leven, maar om de bescherming van levende mensen. Zij kunnen in zo'n deplorabele en uitzichtsloze situatie verkeren, dat verder leven door hen ervaren wordt als

EN HIJ ZEIDE TOT HEN:
DE SABBAT IS GEMAAKT OM DE MENS, EN NIET DE MENS OM DE SABBAT.

een voortdurende kwelling, waar ze niet meer tegenop kunnen. En dat is naar de bijbelse belofte nu niet bepaald de bedoeling van 'leven'! Zoëven werd al opgemerkt dat zinvolheid en kwaliteit daarbij van belang zijn. Wij zouden dat hier nog eens willen onderstrepen door te wijzen op bijbelse termen als 'paradijs', 'wijnstok en vijgeboom', 'vrede', 'nieuwe schepping', 'gemeenschap (met Christus)', 'Koninkrijk Gods'. Het zijn woorden die (samen met vele andere) erop wijzen dat ons leven in de nabijheid van de Heer 'volmaakt' wordt in die zin dat het aan Gods bedoeling gaat beantwoorden. Het wordt dan zó dat Gods woord, vermeld in Genesis 1: 31, erop van toepassing is: '. . . en zie, het was zeer goed'.

Zonder nu precies te kunnen aangeven wat dat hier en nu concreet betekent, kunnen toch wel een paar opmerkingen gemaakt worden. Het betekent niet dat ons leven hier en nu gladjes en zonder vlek of rimpel verloopt. Veeleer gaat het erom dat wij, wat ons ook overkomt, mogen leven vanuit Gods beloften. God is troostend aanwezig in onze nood en gaat met ons mee, ook in de woestijn. Is zijn Naam niet 'Ik ben er'? En wordt Jezus niet genoemd 'Immanuel', dat is: 'met ons is God'?
Toch, hoe bemoedigend dit ook is, er mag meer gezegd worden. De zoëven genoemde woorden wijzen erop dat 'woestijn', ontluistering, nood en dood niet het laatste woord hebben of zijn. Het evangelie wijst onmiskenbaar in de richting van een geheeld bestaan, waarin wij als herschapen mensen mogen leven in heelheid en heiligheid. Dat evangelie betreft ons bestaan in lijfelijk en geestelijk opzicht. Op grond daarvan kunnen wij toch niet anders dan zeggen: Ontluistering, lijden en dood zijn niet Gods bedoeling. Integendeel, luister, lof en leven, dat is het perspectief!
Tegen deze achtergrond is de vraag daarom op zijn plaats: Waar gaat het nu eigenlijk om in het leven? Als christen kunnen wij die vraag toch niet beantwoorden met: om zo lang mogelijk te leven (hoe waardevol dat op zich ook gevonden kan worden). Uit Jezus mond horen wij de woorden (Mattheüs 6: 25vv): 'Daarom zeg ik u: Weest niet bezorgd over uw leven (.....). Maar zoekt eerst Zijn Koninkrijk en Zijn gerechtigheid en dit alles zal u bovendien geschonken worden'. Mogen wij deze woorden in dit verband niet zo interpreteren dat levensduur blijkbaar niet de hoogste waarde heeft, dat niet het 'dat' maar het 'hoe' voorop staat?

God: Heer van ons leven

Dat God de Heer van ons leven is, is inderdaad een belijdenis die centraal staat in het christelijk geloof. Deze belijdenis mag niet versmald worden tot een stukje moraal, al is dat aspect zeker aanwezig. Beter is, de belijdenis te interpreteren in het licht van het evangelie van de opstanding, waarin ons leven een haast 'ongelooflijk' perspectief krijgt: De dood wordt overwonnen. In de verhalen over Jezus licht op dat God kiest tegen ziekte en dood, vóór een leven dat waard is om geleefd te worden. Voor ons mensen, geschapen om 'beeld van God' te zijn, betekent dat niet alleen dat wij mogen leven vanuit de verwachting dat ons leven toekomst heeft, maar ook concreet dat wij hebben te vechten tegen lijden, ziekte, ontluistering en dood, met kracht en creativiteit.
Wij hebben te vechten *tegen* de dood *voor* een leven dat waard is om geleefd te worden, een menswaardig bestaan. Wij hebben niet de taak een 'hel' in stand te houden . . .

Juist vanuit het evangelie van de opstanding wordt de dood gerelativeerd en worden wij bevrijd van een krampachtige verafgoding van het leven. Het leven is geen citroen - die is zuur! -, waar je met alle geweld de laatste druppel uit moet knijpen. Dat er mensen zijn die werkelijk dood willen, getuigt daarom lang niet altijd van een zieke geest of pure wanhoop, maar kan ook een teken zijn dat iemand welbewust afscheid heeft genomen van het leven en het vol vertrouwen overgeeft in Gods hand.

De natuur is niet God

Er is nog een ander punt, waarop hier gewezen moet worden. Dat is dat het in bijbels licht onmogelijk is het natuurlijk verloop der dingen (bijv. een ziekteproces) zonder meer te beschouwen als de wil van God. Een dergelijke 'natuurlijke' theologie mist elke grond. Als er één ding duidelijk is door heel de bijbel heen, dan is het wel dit dat de natuur en het lot niet 'god' zijn. De natuurgoden van het oude Oosten worden ontmaskerd en te kijk gezet als 'nietsnutten' en van Jezus Christus wordt gezegd dat hij heer is over 'de machten', die naar men geloofde 's mensen levenslot bepaalden. De natuur wordt weliswaar gezien als schepping van God, maar er is ook oog voor het feit dat ze deelt in het mysterie van het kwaad. Dat impliceert dat ze niet zonder meer leidraad van ons handelen kan zijn. Wij zijn als mensen niet gedoemd een speelbal van de natuur te zijn en allerlei noodlottigheden gelaten over ons heen te laten komen. Wij wórden niet geleefd, maar mogen leven als bevrijde mensen en in onze vrijheid worden wij aangesproken op onze verantwoordelijkheid.

De vrijheid der kinderen Gods

Over vrijheid werd hierboven al even gesproken, het ging om de speelruimte die wij in een bepaalde situatie hebben, om onze handelingsmogelijkheden gegeven de omstandigheden. Onze vrijheid is nooit absoluut, ze is altijd een bepaalde vrijheid, bepaald namelijk door de concrete omstandigheden waarin we op een bepaald moment van ons leven verkeren. Iemand die doodziek te bed ligt of iemand die in de gevangenis zit heeft nu eenmaal minder (bewegings-) vrijheid dan iemand die, gezond van lijf en leden, kan gaan en staan waar hij of zij wil!
Hoe kan nu die vrijheid als speelruimte vanuit het geloof nader gekarakteriseerd worden? Voor een antwoord op die vraag kiezen wij ons uitgangspunt in datgene wat Paulus erover schrijft in zijn brief aan de Galaten, met name in het vijfde hoofdstuk. Vrijheid betekent daar bevrijd zijn van allerlei machten die ons bestaan in de greep hebben en daardoor onze speelruimte beperken.
Paulus denkt dan aan de goden die in de toenmalige wereld werden vereerd, maar ook - en dat is veelzeggend in dit verband - aan een godsdienstig wetticisme van Joodse origine dat in die gemeenten werd gepropageerd. Vooral voor iemand die zelf een Joodse rabbi was is dat een nogal revolutionaire opstelling. Paulus' opvatting laat echter aan duidelijkheid op dit punt niets te wensen over en hij waarschuwt de Galaten met klem zich noch in het geval van de afgoden noch in het geval van het godsdienstig wetticisme weer een 'slavenjuk' te laten opleggen. Ze moeten zowel van het een als het ander zien vrij te blijven.
Als 'vrijheid' echter zo wordt opgevat dreigt een ander gevaar. Als er om zo te zeggen geen god of gebod meer is, kan de vrijheid licht 'een aanleiding voor het vlees' worden, om Paulus' terminologie te gebruiken. Dat wil zeggen dat de vrijheid doorslaat naar verloedering en zelfzucht, waardoor de mens de slaaf van z'n eigen lusten wordt. Dan is hij ook niet vrij meer.
Paulus roept in zijn brief op om tussen de Scylla van de 'machten' en de Charybdis van de zelfzucht door te koersen. Dat is de weg van de vrijheid, die hij kenschetst als 'een leven volgens de Geest'. Vrij vertaald betekent dat: een levenswijze geïnspireerd door Jezus Christus, een leven in navolging van de Heer. Er is dus geen sprake van een er-maar-op-los-leven! Er wordt wel degelijk een richting gewezen, namelijk naar een leven in de lijn van Jezus Christus. Maar er is evenmin sprake van een 'geprogrammeerd' leven, een leefwijze die bij voorbaat al vast ligt, die langs platgetreden paden gaat. De mens wordt aangesproken op zijn eigen inzicht en creativiteit.
De wijze waarop hier over de vrijheid gesproken wordt is van fundamenteel belang voor het verstaan van de menselijke verantwoordelijkheid: Wij krijgen ons leven volgens Paulus in eigen hand, maar tegelijkertijd wordt een beroep op ons gedaan om het vorm en inhoud te geven in de navolging van de Heer, voor wie liefde de vervulling van de Wet is.

Samenvattende overwegingen

We ronden af. De vraag was: Mag je als christen op zo'n manier beschikken over je leven, dat je het onder bepaalde omstandigheden mag (laten) beëindigen?
Welnu, het bovenstaande samenvattend kunnen we zeggen: Overwegende

(1) dat we herhaaldelijk op ingrijpende wijze (moeten) beschikken over ons leven,
(2) dat 'leven' voor de mens meer is dan een strikt biologische categorie,
(3) dat het beeld dat het leven een geschenk van God is soms stukbreekt op de erbarmelijke situatie waarin iemand verkeert,
(4) dat het gebod 'gij zult niet doden' er is voor de mens en niet andersom,
(5) dat het niet zozeer gaat om de bescherming van 'het' leven alswel om de bescherming van levende mensen die ondragelijk lijden,

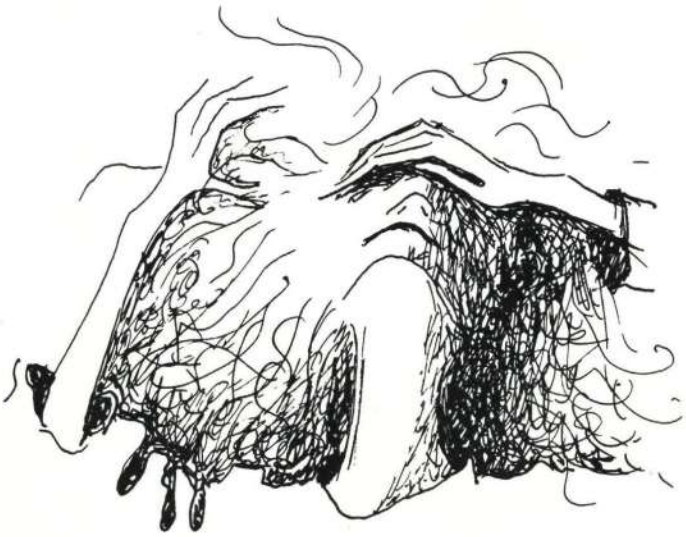

(6) dat vanuit het opstandingsevangelie de dood wordt gerelativeerd,
(7) dat de 'natuurlijke' gang van zaken niet zonder meer gelijk te stellen is met de wil van God en
(8) op grond van wat bijvoorbeeld in de brief aan de Galaten gezegd wordt over 'vrijheid',
zijn wij van mening dat een beslissing om eigen leven te (laten) beëindigen, vanuit het gezichtspunt van het christelijk geloof bezien, verantwoord kan zijn.
Let wel, het gaat ons hier om de principiële kant van de zaak. Er zitten ook andere kanten aan. Je kunt, om een voorbeeld te noemen, wel stellen *dat* het (laten) beëindigen van eigen leven in principe verantwoord kan zijn, maar dan is nog niet uitgemaakt onder welke voorwaarden dat het geval is. Onder welke omstandigheden is het geoorloofd? Aan welke voorwaarden moet voldaan zijn? Het is hier echter niet de plaats om daarop dieper in te gaan. Wij moeten ons beperken tot de pastorale problematiek. Voorzover dergelijke vragen in dat kader passen, zullen ze in de het volgende hoofdstuk aan de orde komen. Dat geldt in elk geval voor de kwestie van de besluitvorming.
Hier laten we het bij de boven gegeven principiële opmerkingen. Ongetwijfeld kunnen zij nog met andere aangevuld worden, maar nodig is het niet, want zij bieden voldoende grond voor het trekken van een consequentie, die pastoraal gezien belangrijk is:

> *Die consequentie is, zo menen wij, dat een verzoek om euthanasie of hulp bij zelfdoding ook binnen de gemeente van Christus niet bij voorbaat afwijzend of misprijzend tegemoet getreden hoeft te worden.*

Integendeel, zo'n verzoek kan rustig en open onder ogen gezien en besproken worden en dat kan de besluitvorming alleen maar ten goede komen.

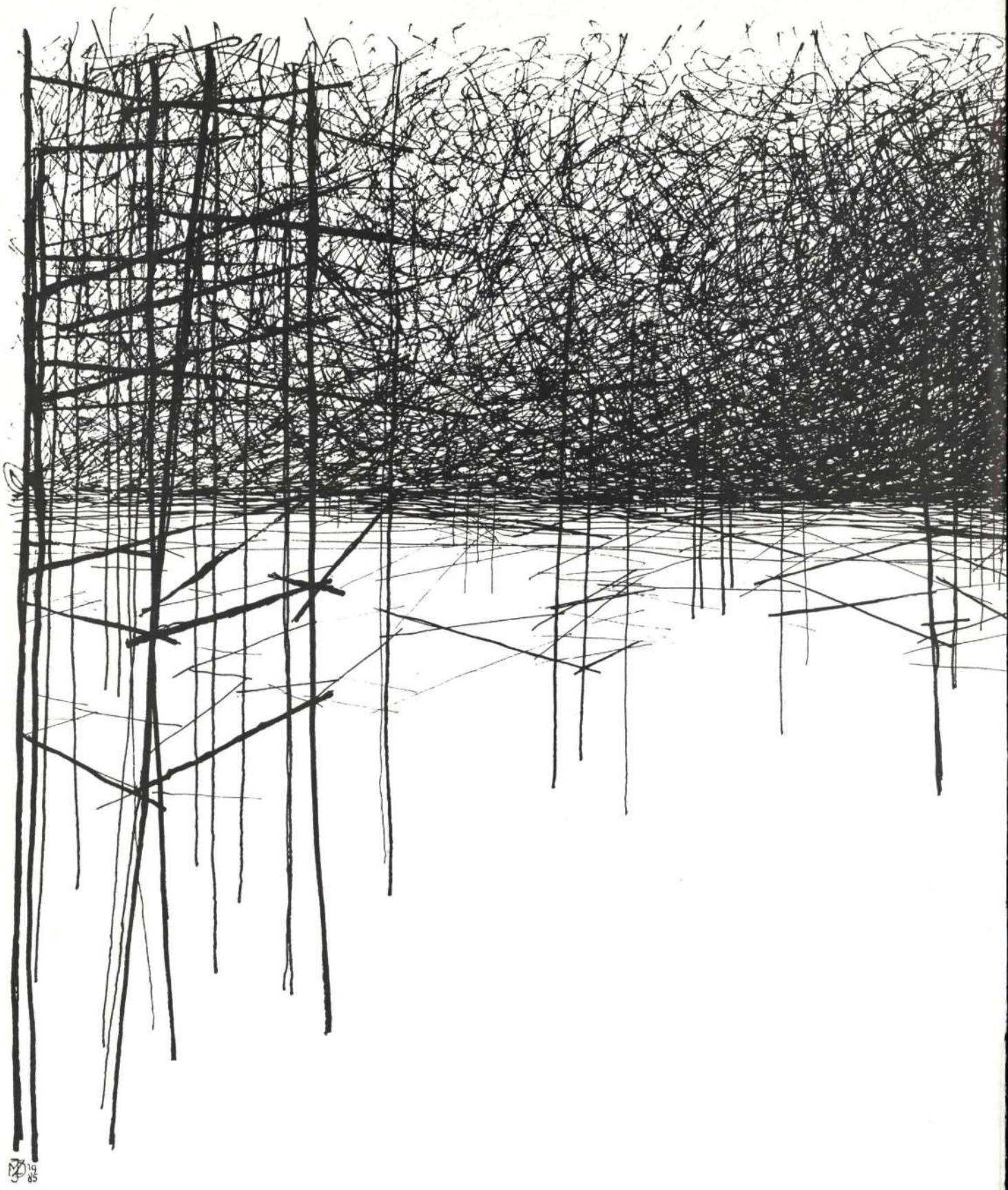

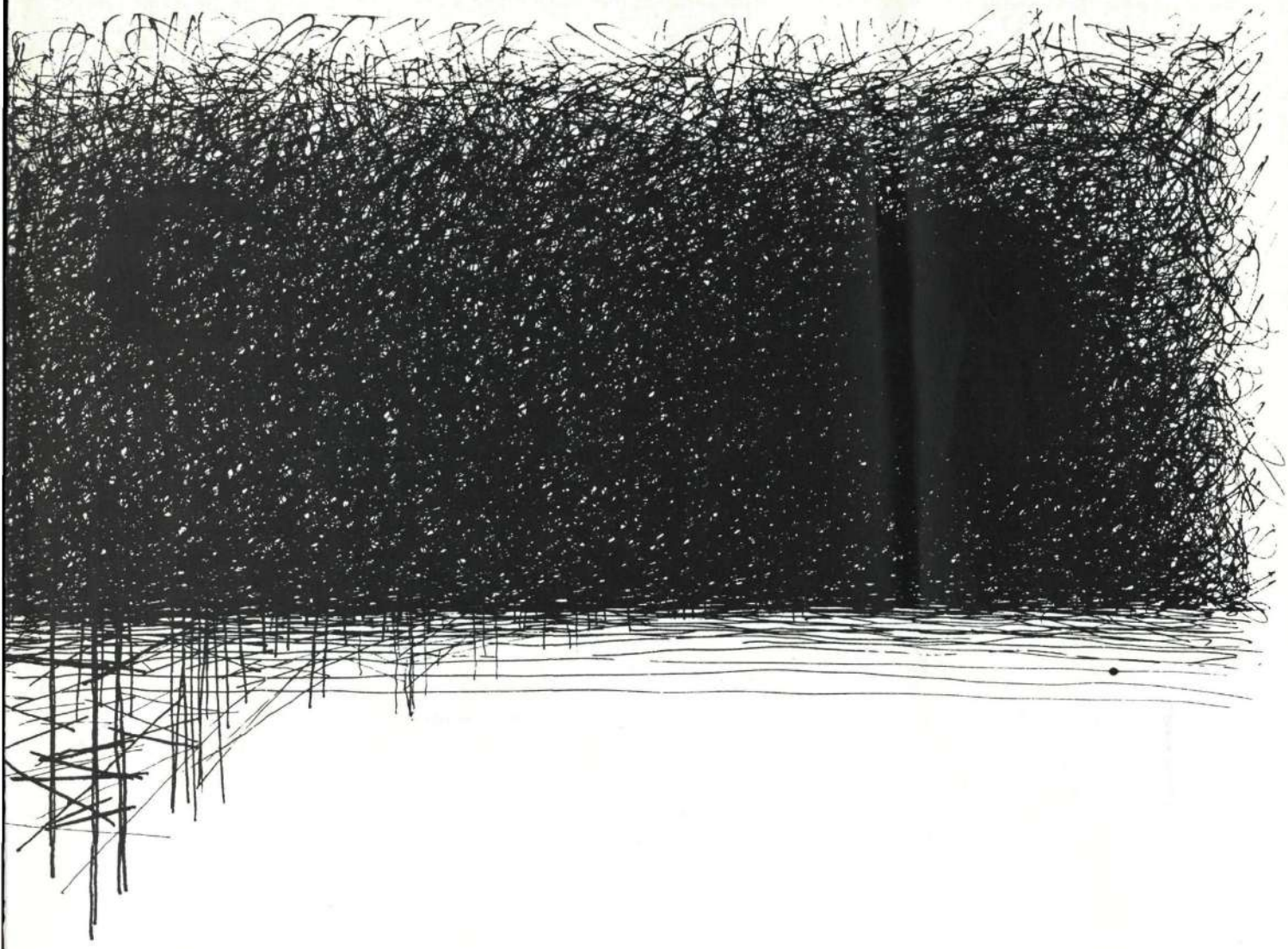

Zwart als git wordt het licht,
aardedonker de zon,
de maan
en de sterren.

Ach olijven, je smaakt me niet meer,
amandelbomen, bloei niet voor mij.
Stof wordt stof en leem wordt leem,
alles keert naar zijn oorsprong terug.
De adem stroomt naar de ademzee,
tot hem die leeft.

van Huub Oosterhuis, naar Prediker

III PASTORALE OVERWEGINGEN

Terugblik

Even terugblikkend kunnen wij zeggen dat pastoraat door ons werd omschreven als 'het helpen zoeken van een (uit-) weg bij geloofs- en levensvragen'. Het 'herder'-zijn, het naar elkaar omzien, bleek een opdracht, die in principe voor alle leden van de gemeente van Christus geldt en niet alleen voor de beroepsmatige hulpverleners. Ons concentrerend op het pastoraat rondom het levenseinde hebben we aandacht gevraagd voor het begrip 'troost': Er is iemand bij je in angst en nood, iemand die je niet in de steek laat. Met nadruk werd daarbij vastgesteld dat pastorale zorg zich ook uitstrekt tot 'de omstanders': familie, vrienden en hulpverleners. Verder kwamen we in het vorige hoofdstuk tot de conclusie dat (verzoeken om) euthanasie of hulp bij zelfdoding niet op voorhand als zondig ter zijde geschoven behoeven te worden, maar rustig en open als reële mogelijkheden onder ogen gezien en besproken kunnen worden.
Tegen deze achtergrond nu zouden wij in dit hoofdstuk een aantal opmerkingen willen maken met het oog op andere pastorale vragen die hier rijzen. Wij doen dat puntsgewijs.

Sterven slechts ten dele een medisch probleem

Vooreerst lijkt het ons belangrijk er de vinger bij te leggen dat sterven niet een ziekte is, al sterven vele mensen *aan* een ziekte. Sterven hoort in deze bedeling bij het menszijn, zoals geboren worden erbij hoort: Evenals alle schepselen is de mens een eindig wezen. Zelfs in het paradijsverhaal is de mens niet onsterfelijk – dat is God alleen – maar leeft bij de gratie van de 'boom des levens', die door God is geplant.
Sterven is dus geen ziekte. Daarom is het in de grond van de zaak ook geen medisch probleem, althans lang niet uitsluitend. Het is zelfs niet een probleem in die zin, dat er altijd een bijzondere (lees: professionele) begeleiding bij nodig is. Er zijn veel situaties, waarin mensen samen met hun familie tot volkomen overgave komen, voordat zij gaan sterven. Dan zijn de problemen van de begeleiders ten aanzien van de dood soms groter dan die van de stervende zelf!
Maar als dan om een of andere reden toch beroepsmatige hulpverlening nodig is, dan betekent het bovenstaande concreet dat in de terminale zorg niet alleen de medisch-verpleegkundige zorg een plaats heeft, hoe belangrijk die op zich ook moge zijn, maar ook de psycho-sociale en pastorale zorg. Die dienen dan niet als los zand aan elkaar te hangen en naast elkaar of langs elkaar heen te werken, zoals heden ten dage vaak gebeurt, maar geïntegreerd te zijn.
Dat is overigens gemakkelijker gezegd dan gedaan. De benaderingswijze van de verschillende beroepsbeoefenaren is niet alleen verschillend, in de praktijk is er ook dikwijls sprake van een afwerende houding van die verschillende disciplines ten opzichte van elkaar. Die houding kan gevoed worden door onderling wantrouwen, maar dat hoeft niet; er is ook een gezonde neiging 'n eigen identiteit te bewaren of te verdedigen. Bij een geïntegreerde hulpverlening moet die zeker niet opgegeven worden. Juist de eigen inbreng van de verschillende disciplines maakt samenwerking waardevol!
Dat is zeker zo in de stervensbegeleiding. Daar verschuift de klemtoon van 'cure' naar 'care', van op genezing gerichte behandeling naar uitsluitend verzorgende en verzachtende behandeling. Het is de vraag in hoeverre de huidige gezondheidszorg daar mentaal en structureel op is ingesteld, al zijn er tekenen die erop wijzen dat men zich in deze sector meer en meer bewust wordt van het belang van een goede samenwerking tussen de verantwoordelijke deskundigheden bij stervensbegeleiding. Als een voorbeeld van deze bewustwording zouden wij willen noemen de zgn. 'hospicebeweging' in de Angelsaksische landen, waarmee men ook in Nederland ervaringen begint op te doen: Aparte 'gasthuizen' of afdelingen in ziekenhuizen, waar mensen die om enigerlei reden niet thuis kunnen sterven, liefderijk verzorgd en bijgestaan worden, waarbij familie, vrienden en vrijwilligers een belangrijke rol (kunnen) vervullen.
Waar wij hier kort gezegd voor willen pleiten is: een integrale patiëntenzorg, zeker in de stervensbegeleiding. Het gevaar dat de gezondheidszorg steeds weer bedreigt is, dat de patiënt gereduceerd wordt tot zijn (medische) klacht, dat de zieke gereduceerd wordt tot zijn ziekte. Naarmate de specialisatie toeneemt wordt dit gevaar groter. Dat betekent natuurlijk niet dat specialisatie uit den boze is, maar wel dat wij ons terdege van het gesignaleerde gevaar bewust moeten zijn en het moeten zien te ondervangen, onder andere door een samenwerking tussen de deskundigen in de hulpverlening. Dit ter wille van de zieke, die meer is dan zijn ziekte, namelijk een mensenkind in nood. 'Integrale (of geïntegreerde of integrerende) patiëntenzorg' houdt daarom concreet in, dat ook andere dan medisch-technische aspecten de aandacht krijgen, m.n. psychische, emotionele, sociale en levensbeshouwelijke.

Euthanasie geen louter medisch probleem

Nu gaat het hier niet om stervensbegeleiding in het algemeen, maar om euthanasie. Ook in dat verband geldt echter dat het zoëven gesignaleerde gevaar onderkend dient te worden. Als euthanasie behandeld zou worden als een medisch probleem, zou dat een ongeoorloofde reductie en dus een simplificatie zijn. Dat neemt natuurlijk niet weg dat vele verzoeken om euthanasie of hulp bij zelfdoding hun oorzaak vinden in hevig lijden dat het gevolg is van een ziekte en dat de arts degene is die in medisch opzicht de diagnose stelt, lijden verlicht en daarbij zijn volle deskundigheid dient in te zetten.
Maar, nog afgezien van het feit dat ook ziekte iets is dat de *hele* mens en zijn omgeving beïnvloedt, een verzoek om het leven te (laten) beëindigen kan niet op één lijn gezet worden met een verzoek om medische behandeling. Het is niet voor niets dat vele artsen en verpleegkundigen er zo'n moeite mee hebben om persoonlijk betrokken te raken bij euthanasie en hulp bij zelfdoding. Zij zijn geneigd om te zeggen: Daar ben ik niet voor; dat is niet mijn taak. Of dat juist is zal nog moeten blijken, maar het is wel tekenend

voor het feit dat we met deze kwesties in het grensgebied van de gezondheidszorg zijn aangeland!

Verzoek om euthanasie

Voor de meeste mensen die ermee geconfronteerd worden is een verzoek om euthanasie of hulp bij zelfdoding een schokkende ervaring. Al komen gevoelens in de trant van 'Ik wou dat ik dood was' veel meer voor dan wij geneigd zijn te denken, toch is dikwijls onze eerste reactie op zo'n uitspraak, zeker als wij de indruk hebben dat hij gemeend is, sterk afwijzend. Dat komt doordat velen hun eigen diep ingewortelde levenswil ook bij andere mensen veronderstellen. Het kan ook zijn dat wij geen raad weten met verdrongen gevoelens omtrent onze eigen dood, die we ons in een dergelijke confrontatie ineens veel meer bewust worden. Bovendien beschouwen wij als christenen het leven als een gave en opgave van God, waaraan je je niet zo maar mag onttrekken, zelfs niet in kommervolle omstandigheden.

De vraag is daarom op zijn plaats: Hoe ga je met zo'n verzoek om? In eerste instantie kan het het beste worden opgevat als een signaal, een noodkreet: Help me, ik kan niet meer! Het probleem waarvoor wij dan komen te staan is, hoe dit signaal te interpreteren. Betekent het: zo kan ik niet verder leven? Of betekent het: ik wil echt sterven? Anders gezegd, het is noodzakelijk te weten te komen waaròm iemand zegt te willen sterven en of zo iemand dat nog steeds zou willen, als de aanleiding tot het uiten van een dergelijk 'signaal' (gedeeltelijk) zou kunnen worden weggenomen. Op grond van de ervaringen van hulpverleners, die veelvuldig geconfronteerd worden met verzoeken om euthanasie en/of pogingen tot zelfdoding, mag ervan uitgegaan worden dat in veruit de meeste gevallen niet om stervenshulp maar om levenshulp gevraagd wordt, m.a.w. dat de hulpvrager eigenlijk zou willen verderleven, als in zijn toestand verbetering gebracht zou kunnen worden of zelfs als deze dragelijk gemaakt zou kunnen worden (wel te verstaan: Dragelijk in de ogen van degene die om hulp vraagt!). Maar, dat alles neemt natuurlijk niet weg dat het ook om een weloverwogen verzoek om beëindiging van het leven kan gaan.
Andere vragen in dit verband zijn: Gaat het hier om een paniekbesluit of om een weloverwogen beslissing? Gaat het om een beslissing van de hulpvrager zelf of is ze onder druk van de omgeving genomen? Denkt de hulpvrager dat hij zijn omgeving tot last is? Is dat werkelijk zo of beeldt hij zich dat maar in? Kortom, om een dergelijk 'signaal' te kunnen interpreteren is het nodig zich in de achtergronden ervan te verdiepen.

Twee fasen

Gegeven datgene wat onder het vorige punt werd opgemerkt lijkt het wenselijk om bij een verzoek om euthanasie of hulp bij zelfdoding onderscheid te maken tussen een fase van afweging en een fase van uitvoering. In de eerstgenoemde fase ligt de klemtoon op het helpen vinden van de juiste beslissing. Hoe die zal uitvallen is hier uiteraard niet aan te geven. Wel kunnen enkele voorwaarden worden genoemd die een zorgvuldige besluitvorming mogelijk maken.

Grondhouding

Zo mag van iedere hulpverlener verwacht worden dat hij niet op eigen houtje te werk gaat, maar zijn eigen deskundigheid combineert met die van andere disciplines, uiteraard in overleg met de hulpvrager. Dat ligt in het verlengde van wat hierboven werd gezegd over een geïntegreerde benadering bij de begeleiding van doodzieke en stervende mensen. Wij zouden dan ook hier de beleidmakers in de gezondheidszorg en met name de ziekenhuisdirecties willen suggereren om in gezamenlijk overleg met de medewerkers richtlijnen op te stellen ten aanzien van de vraag, hoe te handelen ingeval van een verzoek om euthanasie of hulp bij zelfdoding.
Er wordt echter niet alleen deskundigheid verwacht. Het heeft zin hier nog eens te onderstrepen, hoe belangrijk de grondhouding van de hulpverlener is, zowel naar de hulpvrager toe als tussen de collega's. Takt en invoelingsvermogen zijn minstens even belangrijk als deskundigheid. De hulpverlener zal moeten kunnen luisteren, ook in nonverbaal opzicht, want zonder woorden kan soms veel gezegd worden! Hij zal tevens een vermogen dienen te ontwikkelen om dingen bespreekbaar te maken, waarover mensen in het algemeen niet zo gemakkelijk praten, bijvoorbeeld over schuldgevoelens, angst, zinvragen en dergelijke, zaken die in het aangezicht van de dood niet zelden een belangrijke rol spelen. Ook zelfkennis is van belang: Omdat hulpverleners het vaak zelf moeilijk hebben met hun eigen vragen ten aanzien van de dood en ook in godsdienstig opzicht niet (steeds) op dezelfde 'golf-

lengte' zitten als degene die om hulp vraagt, is er niet zelden een onbewuste afweerhouding bij hen aanwezig en een neiging om de werkelijke vragen waar de hulpvrager mee zit te omzeilen.

Niet moraliseren
Dat brengt ons bij een ander punt, dat ook al eerder even ter sprake is geweest. De hulpverlener dient erop bedacht te zijn dat hij zich niet moralistisch opstelt, in die zin dat hij zijn eigen waardenpatroon gaat projecteren op de hulpvrager. Daarmee is niet gezegd dat degene die hulp verleent er geen eigen mening op na zou mogen houden en zelfs niet dat hij die bij tijd en wijle niet eens zou mogen ventileren. Bedoeld is dat er een spanning kan ontstaan tussen iemands persoonlijke overtuiging en zijn beroepscode, waaraan de beoefenaar van een bepaald beroep zich te houden heeft. Daarbij geldt overigens, dat niemand verplicht is tegen zijn geweten in te handelen.

Tot de beroepscode van de hulpverlening, zeker bij een verzoek om euthanasie of hulp bij zelfdoding, behoort dat degene die erom verzoekt zoveel mogelijk in zijn eigen waarde gelaten wordt en geholpen wordt om tot een besluit te komen. Dat is een logische consequentie van wat in het hoofdstuk over Pastoraat en Euthanasie werd gezegd: '(Pastorale) hulpverlening vindt plaats onder erkenning van de eigenheid en eigen verantwoordelijkheid van de mens, zeker in het aangezicht van de dood' (pag. 5).

Verantwoordelijkheid van de hulpvrager

Een zorgvuldige besluitvorming stelt echter niet alleen eisen aan de hulpverlener, maar ook aan de hulpvrager. Een en andermaal wordt in deze handreiking gewezen op de verantwoordelijkheid van de mens, juist in zaken van leven en dood. Dat veronderstelt dat deze verantwoordelijkheid ook kan worden uitgeoefend. Als het hier dus gaat om het nemen van een besluit tot het al dan niet (laten) beëindigen van eigen leven, zal van een verantwoorde beslissing alleen sprake kunnen zijn, als de hulpvrager in zo'n toestand verkeert, dat hij in staat geacht mag worden dergelijke ingrijpende beslissingen te nemen. Het gaat met andere woorden om de practische invulling van het zelfbeslissingsrecht. Dat blijft een loze kreet, als degene om wie het gaat niet in staat is het uit te oefenen!

Hoewel wij ons realiseren dat wij bezig zijn een ideaalbeeld te schetsen, willen wij daarmee toch even doorgaan en iets naders zeggen over wat wij hier onder 'verantwoordelijkheid' verstaan. Naar onze mening betekent het tenminste vier dingen. In de eerste plaats dat iemand in staat is tot het nemen van beslissingen. Dat behoeft geen nadere toelichting. In de tweede plaats houdt het in: goed geïnformeerd zijn over eigen toestand. Hoe zou iemand een verantwoorde beslissing kunnen nemen, wanneer hij de feiten niet kent? Ten derde mag de hulpvrager gewezen worden op de consequenties van zijn handelen voor de omgeving en tenslotte mag van hem verwacht worden,

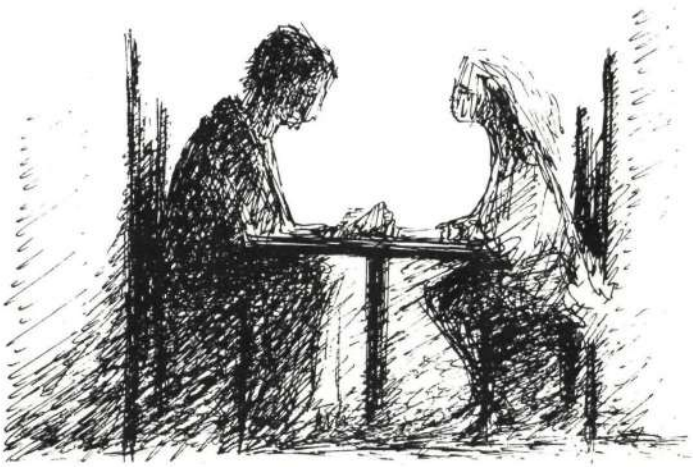

EEN BETROUWBARE GESPREKSPARTNER

dat hij bereid is zijn mening te toetsen, d.w.z. anderen bij zijn besluitvorming te betrekken. Ver-antwoord-elijkheid kan per definitief niet volledig geïndividualiseerd worden. De mens leeft nu eenmaal niet alleen op de wereld, al is eenzaamheid vaak een schrijnend zeer. Bovendien heeft iedere daad gevolgen voor de omgeving, zeker het (laten)beëindigen van eigen leven! Wie meent zulke beslissingen los van alle verbanden op eigen houtje te kunnen nemen, neemt de menselijke verantwoordelijkheid niet serieus: Er wordt vanuit een mensbeeld gedacht (individualisme), dat geen recht doet aan de menselijke (sociale) realiteit. Een dergelijke mensopvatting is in wezen 'onmenselijk' en dus evenmin verdedigbaar binnen het christelijk geloof.

Overigens blijkt in de praktijk dat de meeste mensen er behoefte aan hebben om hun verantwoordelijkheid met anderen te delen, zeker wanneer er ingrijpende beslissingen genomen moeten worden. Ze hebben behoefte aan een betrouwbare gesprekspartner. Dat is ook pastoraal beschouwd een belangrijk gegeven, te meer waar euthanasie en zelfdoding voor bepaalde groepen in onze samenleving in de taboesfeer liggen en met wettelijke en sociale sancties omgeven zijn. Deze taboesfeer betekent een belemmering voor het pastoraat.

Grote verscheidenheid in situaties

Zojuist werd al even opgemerkt dat wij met het omschrijven van de verantwoordelijkheid van de hulpvrager bij de besluitvorming over euthanasie bezig zijn een ideaalbeeld te tekenen. Is het niet zo dat we in de praktijk van de gezondheidszorg ook te maken hebben met mensen in coma, met demente bejaarden die ernstig lijden of met (pasgeboren) kinderen die zeer ernstige afwijkingen hebben? Wat blijft er in zo'n situatie over van een verantwoorde besluitvorming in bovenbedoelde zin?

Nu gaat het hier om heel verschillende categorieën patiënten, die ook in het kader van de euthanasie-proble-

matiek niet over één kam geschoren kunnen worden. Toch is het wel mogelijk enkele algemene opmerkingen te maken. Regel is, dat aan de eigen verantwoordelijkheid van patiënten zoveel mogelijk recht gedaan wordt. D.w.z. dat niemand kan beslissen over het leven en dood van een ander, tenzij de wet anders voorschrijft. Voor de hulpverlener betekent dit, dat alleen de patiënt zelf aan kan geven of hij eventueel euthanasie wenst of niet. Niemand anders kan hierover beslissen. In een situatie, waarin geen sprake meer is van een verantwoorde besluitvorming door de hulpvrager, is het aanwezig zijn van een door hem getekend levenstestament een aanwijzing, maar ook niet meer dan dat, over de mening van de hulpvrager.
Wanneer zich een situatie voordoet, waarin geen verantwoorde besluitvorming door de hulpvrager kan plaatsvinden, en bovendien geen door hem getekend levenstestament aanwezig is, dient er zorg gedragen te worden voor een plaatsvervangende uitoefening van verantwoordelijkheid (de zogenaamde 'proxy consent'). Dat is in dit verband een ander woord voor solidariteit. Het ligt voor de hand, dat een familielid of een vriend(in) deze taak op zich neemt. Toch zijn er situaties, waarin dat niet kan. Bijvoorbeeld doordat er geen familie of vriend bij de hand is of omdat de naastbijstaanden bezwijken onder de druk van de situatie.
Dan is het de pastorale taak van de hulpverlener hier 'naaste' te worden, die het belang van de patiënt behartigt, die voor hem instaat in de nood. Het gaat er daarbij om dat de hulpverlener probeert in de huid van de patiënt te kruipen en te handelen vanuit het gezichtspunt: Wat zou deze patiënt in deze situatie zelf gewild hebben. Als euthanasie in het geding is, dan mag degene die de verantwoordelijkheid plaatsvervangend uitoefent, daarover niet het beslissende woord spreken, al kan hij wel een aanwijzing geven dat de patiënt in kwestie in zo'n geval zeker om euthanasie zou hebben gevraagd of juist niet. Indien diens mening bij benadering niet te achterhalen is, geldt onzes inziens de oude stelregel: In dubiis abstine, onthouding in twijfelgevallen.
Wat wel of geen twijfelgeval is, valt hier natuurlijk moeilijk concreet te omlijnen. Het is een vraag die van geval tot geval beslist wordt, waarbij het deskundig inzicht van de medicus een belangrijke rol speelt. Wel willen wij in dit verband opmerken dat een coma, waaruit naar beste weten geen ontwaken meer mogelijk is, onzes inziens geen twijfelgeval is. Medische behandeling is in zo'n geval zinloos geworden en het staken ervan (niet van de verzorging!) kan geen euthanasie genoemd worden. Het is veeleer een erkenning van de grenzen van het medisch kunnen en een verantwoord terugtreden voor de dood.
Het betreft hier de praktische toepassing van de eerder genoemde stelling, dat 'leven' meer is dan een zuiver biologische term, juist vanuit het gezichtspunt van het christelijk geloof. Als de kwaliteit van een mensenleven dusdanig is aangetast dat elke vorm van communicatie blijvend is uitgesloten, dan is het medisch-technisch in stand houden ervan onmogelijk een weldaad te noemen! Indien in zo'n situatie een levenstestament aanwezig is, zou daaraan zonder bezwaar gevolg gegeven kunnen worden. Zo niet, dan is het toch verantwoord om een medische behandeling te staken en alleen de verzorging van de patiënt voort te zetten. Dat getuigt van meer 'eerbied voor het leven' dan het met kunst en vliegwerk in stand houden van het functioneren van de organen. Een dergelijke argumentatie geldt overigens niet alleen voor het einde maar ook voor het begin van het mensenleven.

Ernstig gehandicapte pasgeborenen

Heel urgent wordt de noodzaak van een plaatsvervangend uitoefenen van de verantwoordelijkheid in geval van euthanasie bij ernstig gehandicapte pasgeboren babies. Vaak moet dan op korte termijn besloten worden of er al dan niet tot medische behandeling zal worden overgegaan. Omdat 'zelf-beschikking' hier onmogelijk is, zijn het de ouders die in zo'n situatie uiteindelijk 'ja' of 'nee' zullen moeten zeggen, maar het is heel goed invoelbaar dat zij (dreigen te) bezwijken onder de loodzware last van die verantwoordelijkheid. Hoe heilzaam is dan de aanwezigheid van iemand, die ervaring heeft met hulp bieden in crisissituaties, die medisch-technische informatie kan 'vertalen' en die de betrokkenen kan helpen 'de dingen op een rijtje te zetten', opdat uiteindelijk een zo verantwoord mogelijke beslissing genomen kan worden.

Het is hier niet de plaats de moeilijke problematiek van euthanasie bij pasgeborenen te gaan bespreken. Dat is een onderwerp voor een aparte studie.

Slechts een tweetal opmerkingen zouden wij in dit verband willen maken. In de eerste plaats: Niet beslissen is ook een beslissing nemen, althans daar komt het in de praktijk wel op neer. Want het gevolg is dat de pasgeborene met zijn ernstige handicap(s) voor korte of langere tijd voortleeft, hetgeen niet zelden met ernstig lijden van kind èn ouders gepaard gaat.
Verwijzend naar de opmerking in hoofdstuk II, dat de natuur niet 'god' is en dat het natuurlijk verloop der dingen niet samenvalt met Gods wil, zouden wij willen stellen, dat niet-ingrijpen ook hier niet 'christelijker' is dan willens en wetens wel ingrijpen, ook als het gaat om een besluit tot euthanasie. Zowel een besluit tot het op zich nemen van de verzorging van een ernstig gehandicapt kind als een besluit tot euthanasie kunnen in het licht van het geloof genomen worden en kunnen getuigen van vertrouwen op God, de Heer van het leven.

Een tweede opmerking betreft de pastorale nazorg. Als een besluit genomen is, is daarmee de zaak pastoraal gesproken niet afgedaan. Integendeel, vele ouders hebben het nog lang daarna erg moeilijk met hun beslissing, zeker als tot euthansie besloten is. Vaak komen achteraf schuldgevoelens op. Pastorale nazorg is daarom van groot belang. Ook binnen de ziekenhuizen dient daar oog voor te zijn. Zo zal er bijvoorbeeld op toegezien moeten worden dat (uiteraard in overleg met de betrokkenen) de pastor of het maatschappelijk werk in de woonplaats wordt ingeschakeld.

Altijd 'de waarheid' aan het ziek- en sterfbed?

Wij keren terug naar de situatie, waarin wel sprake is van de eigen verantwoordelijkheid van de hulpvrager. In dat verband werd opgemerkt dat geïnformeerd-zijn over de (eigen) situatie voorwaarde is voor een goede besluitvorming. Dat brengt ons bij de precaire kwestie van de waarheid bij het ziekbed (sterfbed): Moet je iemand die doodziek is altijd 'alles' vertellen?

Het is moeilijk, zo niet onmogelijk, om hier concrete richtlijnen te geven, omdat elke situatie verschilt. Ons uitgangspunt is, dat een patiënt er recht op heeft om te weten waar hij aan toe is, zeker als hij erom vraagt. Het is evenwel een bekend gegeven dat er nogal wat mensen zijn, die de waarheid ontlopen of hem in het geheel niet kunnen verdragen, om wat voor reden dan ook. Moeten zij de waarheid toch horen? Dat lijkt ons geen wet van Meden en Perzen, hetgeen overigens niet betekent dat wij ervoor pleiten dat deze mensen on-waarheden worden verteld. Veeleer dringt zich telkens de vraag op: Hoe ga je als hulpverlener met de waarheid om? Waarheid, wijsheid en liefde dienen hier een drieëenheid te vormen. 'De liefde doet de naaste geen kwaad; daarom is de liefde de vervulling van de wet' (Rom. 13: 10), ook van de 'wet' dat je de waarheid moet zeggen. En wijsheid is meer dan deskundigheid. De wijze kent tijd en plaats en maat (vrij naar Pred. 8: 5). Wat is in deze situatie relevant en nodig? Dat vergt mensenkennis en ervaring, maar bovenal takt en openheid naar de ander toe. En dat laatste is alleen mogelijk als je je eigen angsten en afweermechanismen hebt leren kennen en beter hebt leren hanteren.

In geval van een verzoek om euthanasie of hulp bij zelfdoding is het geïnformeerd-zijn van de hulpvrager, zoals gezegd, voorwaarde voor een verantwoorde besluitvorming. Het recht van de hulpvrager op informatie brengt dan voor de hulpverleners de plicht tot het verstrekken ervan met zich mee. Het gaat dan vooral om relevante informatie, die zodanig wordt 'vertaald' dat ze voor de hulpvrager begrijpelijk is. De hulpverlener dient erop bedacht te zijn dat de betreffende informatie zo objectief mogelijk wordt gegeven, want juist hier is het gevaar van manipulatie niet denkbeeldig! Objectiviteit en invoelingsvermogen dienen hand in hand te gaan met als doel de hulpvrager in zijn persoon-zijn optimaal tot zijn recht te laten komen.

Wat is ondragelijk lijden?

Een andere kwestie is dat wij bij de besluitvorming rond euthanasie en hulp bij zelfdoding vaak geconfronteerd worden met de term 'ondragelijk lijden'. Meestal is hier sprake van een soort voorwaarde: Euthanasie of hulp bij zelfdoding is toegestaan als er (onder meer) sprake is van een toestand van ondragelijk lijden, zonder uitzicht op verbetering. Het problematische is hierbij, dat het geen objectief gegeven betreft. Wat voor de één ondragelijk is, kan voor de ander een gelegenheid zijn om boven zichzelf uit te groeien. Het is mogelijk – en het gebeurt soms ook – dat juist in de 'misère' de 'grandeur' van het mens-zijn oplicht.

'Ondragelijk' is dus een subjectieve aanduiding. Of iemands lijden ondragelijk is, valt niet met objectieve criteria te meten. Het is echter de vraag of dat pastoraal gesproken wel relevant is. Het is een feit dat er mensen zijn die te kennen geven dat zij ondragelijk lijden en gezien hun ellendige toestand niet verder kunnen of willen leven. Of ze zijn bang in zo'n situatie terecht te komen. Een en ander kan zich uiten in een verzoek om euthanasie of in een poging tot zelfdoding. Zo'n 'signaal' dient volstrekt serieus genomen te worden en het is zeker niet de taak van de omstanders om uit te gaan maken voor een ander of diens lijden al dan niet dragelijk is! Dat kan alleen degene die lijdt en daarbij dient bedacht te worden dat 'lijden' niet alleen in lichamelijke zin moet worden opgevat. Er komt een einde aan de menselijke draagkracht. Dat is misschien wel primair een psychische kwestie: Er is zoiets als een 'psychisch terminale fase'. Maar misschien is het nog beter om hier het lichamelijke en psychische aspect niet uit elkaar te trekken en te zeggen: Er is een mens die lijdt en die aan het eind van zijn krachten is. Daarbij mag ook het sociale aspect niet uit het oog verloren worden: Lijden heeft ook te maken met (de afwezigheid van) relaties. Iemand die omgeven wordt door liefde en zorg kan meer hebben dan iemand die aan zijn lot wordt overgelaten. Ook een situatie kan ondragelijk worden!

AFWEZIGHEID VAN RELATIES

Betekent dat alles nu dat een hulpverlener in geval van ondragelijk lijden gehouden is om altijd aan iemands wens te mogen sterven tegemoet te komen?

Niet zonder meer! In de eerste plaats kun je de hulpverlener niet opdragen om tegen zijn geweten in te handelen. In zo'n geval zou een hulpvrager dan wel in de gelegenheid gesteld moeten worden een andere hulpverlener te kiezen (al zal dat soms praktische problemen met zich meebrengen).

Maar er is nog iets. Eerder in dit hoofdstuk is er al op gewezen dat zo'n wens als 'signaal' serieus genomen dient te worden, doch dat vaak blijkt dat deze eerder als noodkreet geïnterpreteerd kan worden dan als teken dat iemand echt dood wil. Het is heel wel mogelijk dat door een wijziging van de omstandigheden (bijvoorbeeld door pijnbestrijding) iemands toestand weer dragelijk wordt, zodat hij op zijn verzoek om euthanasie of hulp bij zelfdoding terugkomt en achteraf dankbaar is dat er niet direct gehoor aan is gegeven. Dat is wat anders dan bevoogding! Het gaat veeleer om het voorkomen van foute beslissingen, die als het gaat om euthanasie of hulp bij zelfdoding niet meer ongedaan gemaakt kunnen worden. Zorgvuldigheid is dus een eerste vereiste.
Dat neemt niet weg dat het ook nodig kan zijn om mensen te beschermen tegen de 'medische macht'. Of die zich nu uit in autoritair en bevoogdend optreden van de kant van de hulpverleners, in het blijven doorgaan met 'behandelen' van stervenden – nog maar een onderzoekje zus of een medicatie zo – of in iets anders, doet er niet zo veel toe. Feit is, dat de 'medische macht' een goede dood in de weg kan staan (al zij nog eens herhaald, dat op zich de vooruitgang van het medisch kennen en kunnen iets is om dankbaar voor te zijn). Met name in de klinieken hebben de niet-medische hulpverleners (pastores, maatschappelijk werkers) de taak daarop bedacht te zijn en het bovengenoemde 'medisch model', dat ook tot uitdrukking kan komen in bedrijfsblindheid en routine, te doorbreken.

Specifieke taak van de (beroeps)pastor

Als het gaat om de specifieke taak van de beroepspastor ligt het voor de hand te wijzen op het feit dat hij in bijzondere zin representant is van Christus en de gemeente. Bovendien is hij thuis op het gebied van vragen en problemen van levensbeschouwelijke aard.
Het behoeft geen betoog dat dergelijke vragen (zinvragen, schuldgevoel, angst, onzekerheid, vertrouwen, ethische problemen) in het zicht van de dood bewust of onbewust een belangrijke rol spelen, ook bij mensen die 'ongelovig' zijn. In die situatie wordt de mens op zichzelf teruggeworpen en dat kan een heel beangstigende en verwarrende ervaring zijn (nog afgezien van het feit dat de meeste mensen bang zijn voor het lijden en voor de dood). Het is dan van onschatbare waarde als er iemand is die naast je staat, die je bij-staat, die deze moeilijke gang voorzover dat mogelijk is met je mee wil gaan, die met takt en fijngevoeligheid deze existentiële vragen bespreekbaar weet te maken. Troost in deze zin kan een grote bevrijding betekenen.

Het heilzame Evangelie

Wat kan in deze context de functie van de Evangelieverkondiging zijn? Er is al op gewezen dat vrome woorden een vlucht kunnen betekenen en een belemmering om echt met iemand in gesprek te komen. Het 'verlossende Woord' mag iemand worden aangereikt. Maar het mag nooit worden opgedrongen, want in dat geval is er sprake van 'religieuze macht', of een 'pastorale macht', die vergelijkbaar is met misbruik van de medische macht. Ze zijn alle verkeerd, in die zin dat ze iets heilzaams corrumperen: Het bederf van het beste is het slechtste!
Het Evangelie is heilzaam naar drie kanten: Naar verleden, heden en toekomst. Met het oog op het verleden spreekt het van verzoening en vergeving. Hoeveel mensen dragen het verleden niet als een last met zich mee, durven niet terug te kijken, omdat zoveel onaf en beneden de maat en zondig is geweest. Het kan als heel bevrijdend ervaren worden, als dat met takt en liefde ter sprake wordt gebracht. Dan mag niet alleen gesproken worden over de vraag in hoeverre bepaalde dingen nog recht gezet zouden kunnen worden, maar bovenal mag de blijde boodschap verkondigd worden dat door Jezus Christus ons leven verzoend *is* met God en dat het heil uiteindelijk niet afhankelijk is van onze eigen prestatie maar ons uit genade door God wordt *geschonken*. Wie dit Evangelie gelooft kan en mag leven en sterven in vrede, omdat het verleden heel gemaakt is, verzoend is.
Ook met het oog op de toekomst is het Evangelie heilzaam. De dood is de 'laatste vijand'; wij zijn er bang voor, althans meestal. Wij mogen ons echter gedragen weten door het geloof dat Gods herscheppende hand ons door de dood heen geleidt. De dood heeft niet het laatste woord. De Heer van het leven is ons nabij, als andere helpers ons ontvallen. Bovendien is de toekomst vol beloften en Jezus Christus, de Opgestane, is daarvan teken en zegel. Hij is opgewekt als eersteling van hen die ontslapen zijn. In onze angst, vertwijfeling en ongeloof mag dit verlossende Woord gesproken worden, zodat wij de toekomst met vertrouwen en verwachting tegemoet kunnen gaan. Voor het heden betekent dat alles een geweldige troost en bemoediging: ons leven is in Christus geborgen bij God. Daarom mogen wij rusten in vrede. Dat zijn grote woorden, die grotesk kunnen klinken, ware het niet dat ze gesproken mogen worden in Gods naam.

Uitvoerende fase en pastoraat

In dit hoofdstuk maakten wij al een onderscheid tussen een fase van afweging en een fase van uitvoering bij een verzoek om euthanasie. Tot nu toe is alleen over de fase van afweging gesproken. Daarom wordt hier een enkel woord gewijd aan de fase van uitvoering. Voorop staat dat hier te allen tijde de (behandelende) arts mede verantwoordelijk is, met name voor wat betreft de keuze van weg en middelen.
Als dan besloten wordt tot een zo ernstige zaak als het bespoedigen van de dood, dan dient de uitvoering van dat besluit eveneens verantwoord te geschieden.
Veel van wat boven werd aangevoerd geldt ook voor dit stadium. Vooral dat wat gezegd werd over aanwezigheid/nabijheid is hier relevant. Als het besluit tot euthanaserend handelen of hulp bij zelfdoding genomen is, mag de hulpvrager onder geen beding in de steek gelaten worden. Voorzover dat mogelijk is, dient de hulpverlener mee te gaan op zijn/haar weg, indien dat tenminste op prijs gesteld wordt, want er zijn ook mensen die alleen willen sterven.

HANDOPLEGGING EN ZEGEN

Als het sterven om wat voor reden dan ook niet thuis kan gebeuren, zouden wij ervoor willen pleiten dat in ziekenhuizen en verpleeghuizen de 'thuissituatie' zoveel mogelijk wordt benaderd. Graag brengen wij hier in herinnering wat in de laatste twee alinea's van de tweede paragraaf van dit hoofdstuk over stervensbegeleiding werd gezegd.
Sterven is afscheid nemen van het leven. Dat mag niet gereduceerd worden tot een 'technische' kwestie. De hulpverlening dient de voorwaarden te scheppen dat dit afscheid op waardige wijze *kan* plaatsvinden. In meer specifiek pastoraal opzicht vragen wij ons af: Zou het in het kader van de stervensbegeleiding geen aanbeveling verdienen om te komen tot een liturgische vormgeving? Wanneer in een dergelijke ingrijpende situatie woorden ontoereikend zijn kan de symboliek van een waardig ritueel, bijvoorbeeld in de vorm van handoplegging en zegen, zinvol zijn.
Niet als keurslijf of verplichting, maar als hulp bij en toespitsing van het pastoraat, als teken en zegel van het Evangeliewoord. Zou dit in onze symboolarme tijd niet een grote steun en troost kunnen betekenen voor een stervende? Zeker als de eigen woorden van de pastor te kort schieten. (Deze vraag betreft uiteraard niet alleen de euthanasiesituatie!).

De 'omstanders'

In het voorafgaande stond degene die om euthanasie of hulp bij zelfdoding verzoekt centraal, en terecht. Wij moeten evenwel, pastoraal gesproken, de 'omstanders' niet uit het oog verliezen. Familieleden, vrienden, professionele en niet-professionele hulpverleners leven in zo'n situatie vaak onder grote spanningen en het is de vraag of dat wel voldoende wordt onderkend. Wij denken hier met name ook aan het verplegend personeel in ziekenhuizen en verpleeghuizen. Het dagelijks omgaan met ernstig lijdende en stervende mensen en zeker het omgaan met problemen zoals euthanasie en zelfdoding vragen veel van hulpverleners en verzorgers. Het gevaar is niet denkbeeldig dat zij onder de druk van de omstandigheden en van de eisen die aan hen gesteld worden dreigen te bezwijken of – als een vorm van zelfbescherming – af te stompen voor de emotionele kanten van hun werk.

Ook zijn er onder de hulpverleners velen die met al dan niet onderdrukte gewetensbezwaren rondlopen. De emotionele verwerking van de spanningen in de werksituatie moet mogelijk zijn, al valt zoiets moeilijk te structureren. Een goede teamgeest is vaak even belangrijk als een officieel aangestelde werkbegeleider. Overigens dient in het aanstellingsbeleid binnen de gezondheidszorg wel met bovenstaande factoren rekening gehouden te worden.

Met name bij stervensbegeleiding (en dus ook bij euthanasie en hulp bij zelfdoding) is het van groot belang dat door hulpverleners (en vrijwilligers) zoveel mogelijk in teamverband wordt gewerkt, waarbij een wederzijdse erkenning van het belang van de verschillende disciplines vooronderstelt is. Niet een dominerende arts als halfgod met een aantal andere stervelingen eromheen, maar een samenwerking tussen de disciplines in een sfeer van openheid en wederzijds vertrouwen in elkaars inbreng. In zo'n sfeer staat de zorg voor degene die gaat of wil sterven centraal, maar in zo'n sfeer kan er ook aandacht voor elkaar zijn. In elk geval dient de pastor daar alert op te zijn, dat hulpverleners niet 'stuklopen' op hun werk.
Ook de ziekenhuisdirecties hebben hier een taak. In onze tijd, waarin de economie de koningin der wetenschappen lijkt te zijn geworden, is het hun taak zich te realiseren dat efficiency niet ten koste van alles mag gaan. Zowel bij patiënten als bij personeel gaat het uiteindelijk om mensen. Tevens dienen zij erop te letten dat in de terminale zorg – daar in elk geval – een integrale patiëntenzorg tot zijn recht kan komen. Die zorg betreft nl. niet slechts de houding van de hulpverleners, maar heeft ook structurele consequenties!

Opleiding

In het verlengde hiervan zouden wij er ook voor willen pleiten dat in de opleidings- en nascholingscursussen van de hulpverleners meer aandacht aan deze problematiek van de terminale zorg gegeven wordt en dus ook aan vragen van euthanasie en hulp bij zelfdoding. In de nabije toekomst zullen wij in onze samenleving geconfronteerd worden met een toenemend aantal bejaarden. Naar het zich laat aanzien zullen wij dus meer en meer met deze problematiek te maken krijgen, ook in de hulpverlening.

Nu valt stervensbegeleiding niet te 'leren' zoals je bijvoorbeeld een taal leert, maar je kunt je er wel op voorbereiden en je kunt leren van de ervaring en de wijsheid van anderen die wellicht een charisma hebben op dit gebied. Het is ook pastoraal van belang dat hiervoor in de opleidingen plaats wordt in geruimd.

En de gemeente?

Tenslotte nog een enkel woord over de gemeente. Er is al gezegd dat de gemeente een gemeenschap is, waarin de leden een pastorale verantwoordelijkheid voor elkaar hebben. Die kunnen zij niet beperken tot de dienst der voorbeden in de eredienst, hoe belangrijk die op zich moge zijn.

Het gaat om een actief meeleven, meedenken, meebidden; om aandacht voor elkaar, niet verstikkend maar ondersteunend, zodat de een weet dat hij/zij op de ander terug kan vallen. Niet dat ieder gemeentelid zich als Atlas moet gaan gedragen, de Griekse halfgod die de wereld op zijn nek droeg. Het is al meer dan voldoende, wanneer de gemeenteleden de gelijkenis van de barmhartige Samaritaan uitleven en datgene 'oppakken' wat ze op hun weg tegenkomen.

'Helpt elkaar zulke lasten te dragen; op die manier zult ge de wet van Christus vervullen', zegt Paulus (Galaten 6:2 Willibrord vertaling). Bovendien kunnen gemeenteleden fungeren als pastorale 'sondes', in die zin dat zij de pastores opmerkzaam maken als in bepaalde gevallen hulp gewenst is. De individualisering, ja 'atomisering' zou je de sociale ziekte van onze tijd kunnen noemen. Binnen de gemeente van Christus zou deze ziekte eigenlijk niet mogen voorkomen, omdat de gemeente gemeenschap is (zou dienen te zijn). En, gegeven het 'algemene priesterschap der gelovigen', betekent dit dat de pastorale zorg, ook die aan mensen die hun leven willen (laten) beëindigen, in die context gestalte krijgt.

HET BERAAD IN DE GEMEENTE

Kerkeraden en werkgroepen kunnen het beraad in de plaatselijke gemeente over 'Euthanasie en Pastoraat' stimuleren door een duidelijk plan te (laten) maken.
Daarvoor doen wij hier een aantal suggesties. Deze kunnen aangevuld, veranderd en anders gecombineerd worden, afhankelijk van de plaatselijke situatie en wensen.
Bij deze suggesties nemen wij ons uitgangspunt bij de kerkeraad, die verantwoordelijk is voor de gang van zaken in de gemeente. Van de kerkeraden wordt ook verwacht, dat zij na afloop van het beraad de reacties en vragen uit de gemeente toesturen aan de sectie Pastoraat en/of de Raad voor de Herderlijke Zorg.

1. Initiatieven van de kerkeraad
De kerkeraad doet er goed aan eerst zelf kennis te nemen van de inhoud van deze uitgave. Daaraan kan een gesprek gekoppeld worden, als aanzet voor gesprekken in de gemeente. Zie daarvoor onder punt 2: Voorgesprek in de kerkeraad.
Naar de gemeente dienen de bedoelingen van deze uitgave en de gesprekken duidelijk te worden aangegeven. Dat kan via het kerkblad. Ter toelichting van de algemene bedoeling van de uitgave, namelijk het stimuleren van de meningsvorming, is te denken aan de volgende facetten:

- *het informeren en oriënteren van de gemeenteleden;*
- *het bevorderen van de persoonlijke bezinning;*
- *een handreiking bieden voor gesprekken in groepen;*
- *een handvat geven voor de verwoording van vragen en opmerkingen, die voor de verdere bezinning van belang zijn.*

Het is nodig om duidelijk aan te geven, waar en hoe gemeenteleden en gespreksgroepen hun reacties kenbaar kunnen maken aan de kerkeraad.

Kerkeraden doen er dus goed aan om de bedoelingen van de uitgave en het beraad duidelijk aan te geven en kenbaar te maken waar, wanneer en hoe reacties worden verwacht.

*Bij de planning van het beraad in de gemeente is het van belang om uit te gaan van de einddatum, **1 maart 1986**, waarop de reacties uit de kerken uiterlijk worden verwacht. Dit betekent, dat het beraad in de gemeente het beste in het najaar van 1985 kan plaatsvinden. Dan is er nog genoeg tijd voor de kerkeraden om de reacties uit de gemeente te verwerken.*

2. Voorgesprek in de kerkeraad
Alvorens het beraad in de gemeente te (laten) organiseren, is het gewenst, dat de kerkeraad een gesprek wijdt aan de inhoud van deze uitgave.
Dat helpt de kerkeraad om het belang van de gesprekken te onderkennen en te weten, waarvoor men aandacht vraagt in de gemeente.

Daarom is het goed, dat de kerkeraad eerst zelf een oriënterende bespreking wijdt aan de uitgave 'Euthanasie en Pastoraat'.

De voorbereiding van zo'n gesprek kan gebeuren door aan de kerkeraadsleden te vragen eerst thuis voor zichzelf de uitgave te lezen en daarbij vragen en opmerkingen te noteren. Aan één of enkele personen kan verzocht worden de bespreking in te leiden met een korte samenvatting van de grote lijnen en hoofdzaken.
Het gesprek in de kerkeraad kan ertoe leiden, dat de kerkeraad de gemeente attent maakt op bepaalde onderdelen of vraagpunten.

3. Presentatie in de gemeente
Bij de afronding van het voorgesprek in de kerkeraad kan besloten worden, welke mogelijkheden en plannen voor het gebruik van de uitgave de gemeente worden aangeboden.
Een kleine commissie of een bestaande werkgroep kan de kerkeraad daaromtrent een voorstel doen.
In het kerkblad, via een afkondiging en/of door middel van een stencil of een folder kunnen de plannen kenbaar gemaakt worden.

Een duidelijke presentatie van de opzet van het beraad in de gemeente is van groot belang.

Bij de presentatie is het ter voorkoming van ongewenste discussies nodig, dat niet voorbarig allerlei meningen over de vragen rond 'Euthanasie en Pastoraat' naar de gemeente geventileerd worden.
Meningen en standpunten, bijvoorbeeld van de kerkeraad of de predikant, roepen vaak tegenovergestelde standpunten op, zonder dat gemeenteleden nog de tijd en gelegenheid hebben gehad zich zélf in het onderwerp te verdiepen.

Het is daarom raadzaam om te voorkomen, dat de gesprekken in de gemeente belast worden met beoordelende uitspraken, die een open meningsvorming kunnen verstoren.

Om die reden is het ook af te raden om in de beginfase van het beraad een gemeenteavond of een gespreksdienst te organiseren, waarin iemand, bijvoorbeeld 'een deskundige', zijn/haar standpunt poneert.
Juist in een grote kring leidt dat gemakkelijker tot een afstandelijke discussie, waarin de deelnemers worden verleid om 'stellingen' te betrekken.
De gesprekken over 'Euthanasie en Pastoraat' zijn niet gediend met een voortijdige formulering van standpunten. Een goede meningsvorming vraagt tijd en gesprekssituaties, waarin ieder zijn/haar eigen gedachten kan ontwikkelen.

Daarom dienen vooral gelegenheden geschapen te worden, waarin de gemeenteleden de tijd en ruimte krijgen hun meningen te laten rijpen.

4. Aandacht voor ervaringen met de vraag om euthanasie
Bij de meningsvorming is het van groot belang om rekening te houden met persoonlijke ervaringen van sommige

gemeenteleden. Welke invloed die hebben en hoe ermee omgegaan moet worden, is niet in het algemeen, in enkele zinnen te zeggen. In ieder geval dient niemand het gevoel te krijgen eigen ervaringen te moéten vertellen. Anderzijds moet iedereen ook weten, waar hij of zij met zijn of haar ervaringen terecht kan om daarover te praten wanneer men daaraan behoefte heeft. Dat kan misschien in een kring, waarin onderling vertrouwen aanwezig is, of bij een pastor.
Ervaringen met situaties waarin de vraag om euthanasie zich opdringt zijn overigens van groot belang voor de gesprekken in de gemeente. Sommige voorbeelden uit de praktijk helpen om een duidelijk beeld te krijgen.
Indien nodig kan daarvoor een beroep gedaan worden op personen die iets willen vertellen vanuit verschillende ervaringen, bijvoorbeeld.een arts, een verpleegkundige of (ziekenhuis)pastor. In een gespreksgroep dient men zich intussen goed te realiseren, dan men nooit van buitenaf op een afstand kan vaststellen of euthanasie in een bepaalde situatie terecht was of niet. Sommige voorbeelden illustreren alleen in welke situaties mensen terecht kunnen komen, waarin de vraag om euthanasie zich kan opdringen. Te denken valt bijvoorbeeld aan ver voortgeschreden vormen van kanker en van sommige bloedziekten. Verder aan late stadia van spierziekten en andere verlammingen en ernstig hersenletsel. Allemaal aandoeningen die ondragelijk en uitzichtloos lijden met zich kunnen meebrengen.
Het is een illusie om te menen, dat de medische wetenschap dat te allen tijde kan voorkomen of effectief bestrijden. De toegepaste medische wetenschap kan er juist de oorzaak van zijn, dat mensen in zo'n situatie terecht komen. Gewaakt dient ook te worden voor het wijd verbreide misverstand, dat de vraag om euthanasie speciaal ouderen zou betreffen. Lang niet altijd behoeven oudere mensen ondragelijk te lijden. Ouderen dienen niet in een positie te worden gebracht, dat de vraag om euthanasie voor hen en door hen als meer voor-de-hand-liggend wordt ervaren dan voor jongere mensen.

Ter voorkoming van te algemene en afstandelijke gesprekken is het in ieder geval gewenst, dat aansluiting wordt gezocht bij concrete voorbeelden of ervaringen.

Alleen door dichterbij te komen en solidair te zijn met mensen in concrete situaties, zijn de vragen rond euthanasie verantwoord bespreekbaar. Dan alleen kan ook sprake zijn van een pastorale benadering.

5. De organisatie van het beraad in de gemeente
Wij vragen aandacht voor de volgende mogelijkheden:

a. de vorming van gespreksgroepen
Een gespreksgroep over 'Euthanasie en Pastoraat' dient maximaal 10 personen te tellen. Deelnemers kunnen het beste (ook) persoonlijk worden uitgenodigd. Bij de samenstelling van een groep is het van belang om er naar te streven, dat de deelnemers als groep kunnen functioneren. Dat betekent niet, dat de groepen uit gelijkgezinden zouden moeten bestaan. Integendeel: diversiteit in 'achtergrond', leeftijdsopbouw, ervaringswereld e.d. is gewenst. Het verdient ook aanbeveling dat een aantal kerkeraadsleden en pastorale medewerkers/sters deelnemen aan de groepsgesprekken. In de groepen zullen goede afspraken gemaakt moeten worden over:
- *het vertrouwelijke karakter van de gesprekken;*
- *de opzet van de gesprekken: het aantal, de frequentie, de wijze van bespreken en de indeling van de stof, de leiding en het noteren van vragen en conclusies.*

De gespreksleiding kan gewezen worden op bestaande lectuur over het leiden van groepsgesprekken. Bijvoorbeeld: 'De kring in gesprek' van de Centrale voor Vormingswerk/H.V.D. te Driebergen. Voor de opzet van een programma voor zes bijeenkomsten, verwijzen wij naar de suggestie op de achterzijde van deze uitgave.

b. inbreng in bestaande groepen
Wijkkringen, vrouwengroepen, catechesegroepen, verenigingen en andere groepen zijn ook aan te spreken op hun mogelijke belangstelling voor het onderwerp 'Euthanasie en Pastoraat'. Men dient zich bij het aanbod en de behandeling in deze groepen evenwel goed te realiseren, dat er vóór- en nádelen aan vastzitten deze weg te kiezen. Het grote voordeel is, dat een bestaande groep vaak sneller aan de slag kan gaan, omdat de groep al bestaat, de gang van zaken min of meer vaststaat en de deelnemers elkaar kennen. Tegelijk werken sommige van deze punten soms nadelig. In ieder geval kan nadelig werken: de grootte van een groep, het geijkte vergaderpatroon, de beperkt beschikbare tijd e.d. Daarom is het nodig, dat de betreffende groep zich goed realiseert, welke soort bespreking het onderwerp vraagt en hoeveel tijd er uitgetrokken moet worden om recht te doen aan zowel de groep als het onderwerp zelf.

c. bijeenkomsten in grotere kring
Hierbij is te denken aan wijkavonden, gemeenteavonden, themadiensten enz. Aan het begin van een proces van meningsvorming zijn samenkomsten in grotere kring af te raden, ténzij ze dienen ter informatie en oriëntatie van gemeenteleden. Dus niet om over standpunten te discussiëren. Aan het eind van een proces van meningsvorming ligt het wat anders met een samenkomst in grotere kring. Dan kunnen gemeenteleden vanuit verschillende gespreksgroepen iets vertellen over hun bevindingen: hun beleving van de gevoerde gesprekken, hun vragen en opmerkingen. Dan kan blijken waar herkenning is, wat verschillen zijn en welke vraagpunten naar boven zijn gekomen. Eventueel met behulp van een deskundige kunnen de hoofdzaken de revue passeren en is het mogelijk sommige punten nog wat uit te diepen. Voor een kerkeraad is een dergelijk nagesprek van betekenis als een goede gelegenheid waar men het oor te luisteren kan leggen met het oog op de voorlopige afronding van het beraad en het opmaken van de balans.

6. Nagesprek in de kerkeraad
Na de gesprekken in de gemeente is het voor een kerkeraad van belang om de balans op te maken van de gevoerde gesprekken en daaraan zo mogelijk zelf enkele conclusies te verbinden.

Het (voorlopig) afsluitende gesprek in de kerkeraad is van belang met het oog op de gemeente, om haar een beeld te geven van wat er is gebeurd en hoe de kerkeraad de situatie beoordeelt.

In een afsluitend gesprek kunnen misschien niet veel harde conclusies getrokken worden. Er behoeven ook geen knopen te worden doorgehakt. Dat neemt niet weg, dat de kerkeraad heel duidelijk kan zijn in het aangeven welke vragen, opmerkingen en meningen zich mogelijk hebben uitgekristalliseerd. Het is goed en gewenst die door te geven aan de sectie Pastoraat en de Raad voor de Herderlijke Zorg.

EEN PROGRAMMA VOOR ZES BIJEENKOMSTEN

Deze suggestie dient ertoe, dat allerlei aspecten van het onderwerp 'Euthanasie en Pastoraat' op z'n tijd aan de orde kunnen komen en stap voor stap gebruik wordt gemaakt van deze uitgave. Vragen en opmerkingen uit de gespreksgroep zijn per bijeenkomst vooraf te inventariseren en kunnen dienen als leidraad voor de gesprekken. Zo nodig kan de gespreksleider/ster extra punten aanreiken. Aan de hand van die punten zijn afspraken te maken over de volgorde en de wijze van bespreking.

1. EERSTE BIJEENKOMST
Doelstelling:
- onderlinge kennismaking;
- verkenning van het onderwerp;
- afspraken maken over de programmering en werkwijze.

Suggesties:
- ieder vertelt, waardoor hij of zij zich betrokken voelt bij de vragen rond euthanasie en pastoraat;
- ieder spreekt zijn/haar verwachtingen uit. Op welke punten stemmen ze overeen? Zijn er speciale punten, waaraan misschien niet voldaan kan worden?
- kan ieder zich vinden in dit of in een ander programmavoorstel?

Aandacht is in deze bijeenkomst te schenken aan het 'Woord vooraf' en het eerste deel van de 'Inleiding'. Tenslotte wordt afgesproken, dat iedereen thuis de special, en met name hoofdstuk I, zal lezen. In de kantlijn kan men noteren, wat men graag wil bespreken.

2. TWEEDE BIJEENKOMST
Centrale vraag:
Wat verstaan wij onder euthanasie? (zie pag. 4)
Aandachtspunten:
- vragen die rijzen vanuit de toelichting op de definitie;
- aan wat voor soorten situaties te denken is;
- overeenkomsten en verschillen tussen actieve en passieve euthanasie;
- verschillen tussen 'hulp bij zelfdoding' in het algemeen en euthanasie.

Voor het zicht krijgen op situaties, waarin de vraag om euthanasie kan opkomen, kan worden uitgegaan van eigen kennis en ervaringen. Zo nodig is de hulp in te roepen van iemand, die er min of meer beroepsmatig bij betrokken is.

3. DERDE BIJEENKOMST
Centrale vraag:
Wat verstaan wij onder pastoraat? (zie pag. 5 e.v.)
Aandachtspunten:
- wat voor 'pastoraat' van wezenlijke betekenis is;
- wie wij verantwoordelijk achten;
- heeft het pastoraat met het oog op het sterven een eigen inhoud en betekenis?
- is een vraag om euthanasie in een pastorale relatie bespreekbaar?

4. VIERDE BIJEENKOMST
Centrale vraag:
Kán een besluit tot euthanasie verantwoord zijn? (zie pag. 7 e.v.)
Aandachtspunten:
- bespreking van de vragen en opmerkingen, die de aangegeven passage hebben opgeroepen;
- hoe wordt de verwijzing naar verschillende bijbelwoorden ervaren?
- welke gemeenschappelijke conclusies zijn te trekken?
- op welke punten wordt misschien verschillend gedacht?

Aan het eind van de bijeenkomst wordt afgesproken, dat ieder voor de volgende keer hoofdstuk III. doorneemt.

5. VIJFDE BIJEENKOMST
Centrale vraag:
Wie dragen de verantwoordelijkheid bij een vraag om euthanasie en hoe dient men die te dragen? (zie hoofdstuk III).

Aandachtspunten:
- wat behoort tot de verantwoordelijkheid van de hulpvrager?
- wie zijn de 'hulpverleners'? Hoe zijn hun verantwoordelijkheden te onderscheiden?
- welk proces en welke fasen zijn te onderkennen in de besluitvorming en het mogelijke overgaan tot euthanasie?
- hoe zien wij het e.e.a. met betrekking tot ernstig gehandicapte pasgeborenen?

Aan het eind van de bijeenkomst kan worden afgesproken, dat twee leden van de groep een samenvatting maken van de conclusies en vraagpunten tot nu toe.

6. ZESDE BIJEENKOMST
Doelstellingen:
- afronding van de gesprekken;
- nagaan hoe de gesprekken zijn verlopen;
- met elkaar vaststellen welke conclusies, vragen en opmerkingen aan de kerkeraad worden gerapporteerd.

Suggesties:
- voor zover mogelijk bespreking van nog overgebleven vragen en opmerkingen;
- ieder noteert, hoe hij of zij de gesprekken heeft ervaren; daarna lezen de deelnemers dat aan elkaar voor; desgevraagd geeft ieder een toelichting;
- een samenvatting van conclusies, vragen en opmerkingen wordt besproken en eventueel aangepast;
- afspreken wat er met de conclusies wordt gedaan;
- overleggen of men t.z.t. opnieuw wil samenkomen voor een vervolggesprek.